

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Кваліфікаційна робота
магістра

на тему **Формування педагогічного авторитету майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0118-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи

Н.О. Мешкова

Керівник к.філос.н., доцент Іванова Л.С.

Рецензент к.психол.н., доцент Овсяннікова В.В.

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.психол.н., проф. Н.Ф. Шевченко

« ____ » _____ 2019 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

_____ Мешковій Наталії Олександрівні _____

1. Тема роботи Формування педагогічного авторитету майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки

керівник роботи Іванова Лариса Сергіївна, к.філос.н., доцент

затверджені наказом ЗНУ від «30» травня 2019 року № 819-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття «педагогічний авторитет»; визначити структуру педагогічного авторитету вчителя; обґрунтувати педагогічні умови формування авторитету майбутнього вчителя; дослідити процес формування педагогічного авторитету вчителя в процесі фахової підготовки..

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 3 таблиці, 7 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Іванова Л.С., доцент		
Розділ 1	Іванова Л.С., доцент		
Розділ 2	Іванова Л.С., доцент		
Висновки	Іванова Л.С., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2019 р.	Виконано
2	Написання вступу	березень 2019 р.	Виконано
3	Написання теоретичного розділу	квітень-травень 2019 р.	Виконано
4	Написання експериментального розділу	вересень-листопад 2019 р.	Виконано
5	Написання висновків	листопад 2019 р.	Виконано
6	Оформлення списку джерел	листопад 2019 р.	Виконано
7	Проходження передзахисту	грудень 2019 р.	Виконано
8	Проходження нормоконтролю	грудень 2019 р.	Виконано

Студент _____ Н.О. Мешкова

Керівник роботи _____ Л.С. Іванова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 80 сторінок, 7 рисунків, 3 таблиці, 72 джерела, 1 додаток.

Об'єкт дослідження – фахова підготовка майбутнього вчителя.

Предмет дослідження – процес формування педагогічного авторитету майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки.

Мета роботи – визначити та теоретично обґрунтувати засоби формування педагогічного авторитету майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз психолого-педагогічної літератури;
- емпіричні методи: метод спостереження, анкетування, бесіда;
- методи математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації матеріалу про сутність, структуру та педагогічні умови формування авторитету майбутнього вчителя. Теоретично та експериментально досліджені компоненти формування педагогічного авторитету вчителя в процесі фахової підготовки.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності становлення авторитету вчителя й керування даним процесом, що здатне безпосередньо вплинути на якість рішення вчителем завдань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів..

Ключові слова: АВТОРИТЕТ, ПЕДАГОГІЧНИЙ АВТОРИТЕТ ВЧИТЕЛЯ, КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ, ПРОФЕСІОНАЛІЗМ УЧИТЕЛЯ, ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ, ТВОРЧА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПЕДАГОГІЧНИЙ ТАКТ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО АВТОРИТЕТУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ.....	9
1.1. Теоретичні підходи до визначення поняття авторитету в психолого-педагогічній літературі.....	9
1.2. Структура педагогічного авторитету вчителя.....	22
1.3. Педагогічні умови формування авторитету майбутнього вчителя.....	50
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ АВТОРИТЕТА ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ.....	59
2.1. Методика проведення дослідження.....	59
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	62
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТОК.....	86

ВСТУП

Актуальність дослідження. Педагогічна діяльність – це вид діяльності, на результат якої впливає характер відносин між її учасниками. Успішне рішення складних і відповідальних завдань навчання й виховання школярів у вирішальному ступені залежить від особистості вчителя, його моральної позиції, професійної майстерності, ерудиції й культури. Вчитель і учень – дві основні фігури в школі.

Нам цікаво знати, яке уявлення сучасного школяра про вчителя, а саме як завоювати авторитет в учнів.

Відомо, що вплив вчителя на учня, успішна його педагогічна діяльність залежить від авторитету вчителя.

Авторитет вчителя – це, насамперед, засіб виховного впливу на учня. Авторитетної особистості приписується компетентність і в інших галузях. Відбувається як би іррадіація авторитету. Авторитет вчителя – це складний феномен, що якісно характеризує систему відносин до педагога. Відносини учнів до авторитетного педагога позитивно емоційно забарвлені й насичені. І чим вище цей авторитет, чим важливіше для учнів предмет, основи яких викладає вчитель, тим справедливіше здаються його вимоги, зауваження й тим вагомніше кожне його слово.

Особистість вчителя істотно впливає на розвиток особистості й інтелекту учнів, їхнє відношення до вчителя та викладаємого предмету. Відбувається це по-різному в різні періоди їхньої навчальної діяльності й залежить у першу чергу від авторитету вчителя. Щоб знайти свій індивідуально-неповторний почерк у діяльності, кожному вчителю необхідно пізнати загальні закони педагогічної діяльності, розвинути в себе професійно-важливі якості. Педагоги, навчаючи предмету, учать дітей своїм відношенням до предмета, до роботи, до життя взагалі, учать і виховують власні людські якості, які учні визначають і оцінюють швидко й майже завжди безпомилково.

Становлення особистості вчителя - не просте нагромадження знань, це постійне вдосконалювання самої особистості, її морально-етичних і професійно-педагогічних якостей.

Зміни, що відбуваються у світі, знаходять своє відбиття в системі освіти, і це накладає відбиток як на професійну діяльність вчителя, так і на його значимість в очах учнів. Протягом століть школа виступала як засіб збереження культурно-історичного процесу, забезпечуючи відтворення знань. У століття технологій, що ускладнюються, потужного технічного підйому, загальної комп'ютеризації, збільшення джерел і каналів передачі інформації вчитель не може повноцінно виконувати функцію, що склалася століттями, а отже, неминуче втрачає авторитет.

Сучасне суспільство може бути по-справжньому цивілізованим, вільним, демократичним у тій мірі, у якій воно затверджує у своєму середовищі авторитет кожної людини. Це визначає принципово новий рівень вимог до особистісних якостей.

Актуальність даної роботи визначається необхідністю більш повного розкриття значення особистості педагога, його професійно-педагогічної позиції і його авторитету в нових культурно-історичних умовах. У педагогічних дослідженнях велика увага приділяється проблемі підвищення авторитету вчителя, тому що авторитет вчителя складає одне з основних умов ефективного процесу навчання й виховання.

Проблемою особистості й авторитету вчителя займалися І.П. Андриаді, М.Ю. Кондратьєв, Н.К. Крупська, О.С. Макаренко, Д.Ф. Самуйленков, М.І. Станкін, У.А. Сухомлинский та ін. Вчені О.С. Макаренко, М.І. Станкін розмежували у своїх працях справжній і помилковий авторитет, виділили види помилкового авторитету. І.П. Андриаді, М.Ю. Кондратьєв, Д.Ф. Самуйленков займалися вивченням компонентів авторитету й шляхами його формування.

Про значення особистості вчителя говорили дуже багато педагогів і психологів (Ш.А. Амонашвілі, М.Ю. Кондратьєв, Б. Ліхачов, О.С. Макаренко, В.Б. Ольшанський).

Об’єкт дослідження – фахова підготовка майбутнього вчителя.

Предмет дослідження – процес формування педагогічного авторитету майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки.

Мета роботи – визначити та теоретично обґрунтувати засоби формування педагогічного авторитету майбутнього вчителя в процесі фахової підготовки.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що компоненти, які складають зміст педагогічного авторитету вчителя, залежать від його професійної спрямованості, педагогічного досвіду й вікових особливостей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття «педагогічний авторитет».
2. Визначити структуру педагогічного авторитету вчителя.
3. Обґрунтувати педагогічні умови формування авторитету майбутнього вчителя.
4. Дослідити процес формування педагогічного авторитету вчителя в процесі фахової підготовки.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз психолого-педагогічної літератури;
- емпіричні методи: метод спостереження, анкетування, бесіда;
- методи математичної статистики.

Наукова новизна дослідження полягає в систематизації матеріалу про сутність, структуру та педагогічні умови формування авторитету майбутнього вчителя. Теоретично та експериментально досліджені компоненти формування педагогічного авторитету вчителя в процесі фахової підготовки.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності становлення авторитету вчителя й керування даним процесом, що здатне безпосередньо вплинути на якість рішення вчителем завдань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО АВТОРИТЕТУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

1.1. Теоретичні підходи до визначення поняття авторитету в психолого-педагогічній літературі

Авторитет розглядається в науковій літературі в широкому й вузькому змісті. Зокрема О.І. Соловйов пропонує при аналізі авторитету виділяти широкий і вузький зміст розуміння проблеми [68]. У широкому змісті слова авторитет розглядається як одна з форм існування суспільних відносин, тобто - це загальноновизнаний неформальний вплив якої-небудь особи, групи, колективу або організації в різних сферах громадського життя; у більше вузькому значенні - висока суспільна значимість якої-небудь особи (організації, системи цінностей, партії класу, держави), заснована на довірі до нього й суспільному визнанні його достоїнств, заслуг і повноважень [68]. Але коректніше, логічніше широкий варіант розглядати як неформальний вплив, а вузький варіант розглядати як формальний вплив, або інакше, як одну з форм здійснення влади.

Визначення феномена «авторитет» знаходимо в багатьох джерелах. Одне з них фіксує С. Гончаренко в Українському педагогічному словнику: Авторитет вчителя – загальноновизнана учнями і їхніми батьками значимість достоїнств вчителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать висока духовність, культура, інтелігентність, ерудиція, високі моральні якості, педагогічна майстерність. Професійний авторитет вчителя значною мірою залежить також від його стану в суспільстві [3, с. 14].

Авторитет від латинського *auctoritas* – достоїнство, сила, влада, вплив. Походження цього терміна пов'язане з історією древнього Рима. Положення про авторитет можна знайти в навчаннях Платона, Аристотеля, Демокрита,

Антифону, Гиппия. Концепції про політичну доцільність авторитету висунуті Гоббсом, Спінозой, Локком, Гольбахом, Гегелем [11].

Проблему авторитетних форм соціальних відносин досліджували й українські вчені – Г. Сковорода, В. Антонович, М. Драгоманов, Д. Донцов, М. Грушевський, М. Хвильовий, В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький та інші.

В багатьох словниках розглядається поняття авторитету.

Тлумачний словник С.І. Ожегова дає таке визначення: 1. Особа, що користується впливом, визнанням; 2. Загальновизнане значення, вплив, загальна повага [49].

Словник російської мови: «1. Загальновизнане значення, вплив. 2. Особа, що користується визнанням, впливом» [69].

Новітній філософський словник: Авторитет – лат. *auctoritas* влада, вплив значимість, якою володіють люди й предмети, що не потребують постійного його підтвердження. Прийнято говорити про можливість володіння моральним, політичним [47].

Велика радянська енциклопедія: Авторитет – від лат. *auctoritas* влада, вплив у широкому змісті загальновизнаний неформальний вплив якої-небудь особи або організації в різних сферах громадського життя (наприклад, виховання, наука), засноване на знаннях, моральних [13].

Сучасна енциклопедія: Авторитет – (німецьке *Autoritat*, від латинського *auctoritas* - влада, вплив), у широкому змісті – загальновизнаний вплив особистості або організації в різних сферах громадського життя, засноване на знаннях, моральних достоїнствах, досвіді [37].

Головін С.Ю. в «Словнику практичного психолога» визначає авторитет як '1. Вплив, впливовість індивіда, засновані на займаному ним становищі, посаді, статусі й ін. У цьому значенні в психології соціальній поняття нерідко співвідноситься з поданням про владу. 2. Визнання за індивідом права на ухвалення рішення в умовах діяльності спільної. У цьому значенні поняття може не збігатися із владою: авторитетом може користуватися людина, не наділена відповідними повноваженнями, але службовець свого роду моральним

еталоном і тому володіє високим ступенем референтності для навколишніх. Авторитет такого індивіда обумовлений його ідеальною представленістю в очах інших і значимістю його діяльності [66, с. 3].

Авторитет (від лат. *auctoritas* - влада, вплив) – це загальноновизнаний вплив і значення якої-небудь особи, групи, що засновано на знаннях, моральних достоїнствах, заслугах, життєвому досвіді. Носій авторитету робить вплив, що вселяє, і здатний направляти думки, почуття, вчинки, дії інших людей, не прибігаючи до примуса, а вже тим більше - до насильства.

Таким чином, поняття «авторитет» буквально означає загальноновизнане значення людини, його вплив на людей, підтримку його ідеї й діяльності суспільною думкою, прояв поваги, довіри до нього, навіть віри в нього: у його розум, волю, моральність, здатність створити благо, віддати всі сили спільній справі.

Необхідно відзначити, що авторитет вчителя, як особливий вимір його морально-практичних вчинків, пов'язаний з властивостями, рисами самої особистості, її, зокрема, ціннісними орієнтаціями. Він окреслює той особливий, єдино можливий простір морально-практичних вчинків індивіда, де останній, власне, і життєдіє – відповідально чи безвідповідально.

Соціально-педагогічний словник дає таке визначення авторитету педагога: загальноновизнана учнями професійна й особистісна значимість педагога й заснована на цьому сила його виховного впливу [67].

Слушне судження, на нашу думку, висловив В. Богданов: поняття «авторитет» слугує ефективним методологічним інструментом аналізу й класифікації реальних і уявних авторитетів, розмежування авторитетності й авторитаризму, що уможлиблює вибудовану ієрархію авторитетів, розкриття реальних механізмів створення й функціонування особистісних та суспільних авторитетів [11]. Авторитет – соціальне утворення, яке базується на біосоціальній природі індивіда. За своєю субстанцією авторитет репрезентує певну систему соціальних відносин: авторитет – не просто відношення, а відношення відносин, - підкреслює В. Богданов [11].

Розглянемо об'єктивні й суб'єктивні фактори формування авторитету.

Авторитет виникає, як наслідок соціальних потреб і покликаний забезпечувати ефективну діяльність по їхньому задоволенню. Суспільна ситуація детермінує станом потреб і інтересів соціальних колів, груп, суб'єктів. Потрібні особистості з певними якостями, здатних адекватно реагувати на соціальні процеси, краще інших розуміти мету й завдання. Сутнісні сили людини складаються в ході включення суб'єкта в процес соціальної діяльності й залежать від суспільних відносин. На думку Л.Н. Когана, сутнісні сили людини є міра присвоєння соціальним суб'єктом суспільних відносин, що розкривається в його практично перетворюючій діяльності, мірою його соціальної активності [29]. Рівень і характер розвитку сутнісних сил людини – здатностей, знань, умінь, навичок – визначають його реальні можливості направити соціальну активність людей на реалізацію їхніх інтересів і потреб і тим самим сформувати авторитетні відносини.

Потреби пронизують всі сфери життя суспільства. Вони являють собою глибинні причини соціальної активності суб'єктів, що діють у матеріальному й духовному виробництві, у політиці й культурі, у різних соціальних інститутах.

У такий спосіб об'єктивною основою появи авторитету виступають суспільні потреби.

На думку А.В. Петровського, можна припустити, що в кожній людини є своя концепція розуміння авторитетності суб'єкта, тим самим, підкреслюючи суб'єктивну опосередкованість цього явища [57]. Близьке розуміння авторитету керівника міститься в роботах А.Л. Свенцицкого, авторитет керівника їм розглядається як результат визнання особливої цінності важливості для успішної роботи тих або інших якостей особистості, причому якостей істотних з погляду саме цих людей [57].

Однак не можна не визнати, що в кожній індивідуальній концепції авторитету, є присутнім загальноприйнята концепція, у якій відбиваються й історичні закономірності розвитку суспільства, і його економічний уклад, традиції, і загальноприйняті цінності. Розглянемо, що найбільш впливає на

особистісну концепцію суб'єкта в розумінні авторитета. Це буде багато в чому визначатися ціннісною орієнтацією цієї особистості в самому широкому її розумінні. Це й аспекти цілеполягання, до чого особистість прагне, які її потреби й інтереси, причому не тільки в плані досягнення певного соціального статусу, але і її культурних цінностей.

Зрозуміло, у педагогічній діяльності людина – основний, домінуючий суб'єкт авторитету. Авторитет як соціальна якість і механізм соціальної взаємодії, як система «вплив – підпорядкування» у навчально-виховному процесі створює підґрунтя для морального самовизначення, особистісного саморозвитку, що веде (і вестиме) молоду людину до оволодіння соціальним престижем.

У педагогічному словнику уточнюється, що для побудови авторитету вчителя йому необхідні ерудованість, педагогічна майстерність, уміння зв'язувати теорію із практикою, оптимізм, справедливість, цивільна особа й суспільні ідеали [55]. Професійний авторитет вчителя, на думку авторів словника, багато в чому залежить також від його суспільного авторитету, тобто від положення в суспільстві. Слід зазначити, що в словниках більш пізнього видання вже не згадується про таку необхідну сторону авторитету вчителя як його становище в суспільстві. Однак розглядати суспільний авторитет, як частину професійного неправомірно. Коректніше розглядати ці сторони авторитету вчителя як компоненти, деякою мірою незалежні. У педагогічному словнику більше пізнього видання уточнюється, що вплив авторитетної особи ґрунтується на знаннях, моральних достоїнствах, життєвому досвіді [12]. Авторитетні відносини відбиваються в здатності носіїв авторитету направляти, не прибігаючи до примуса, думки, почуття й вчинки інших людей, а також у визнанні останніми за носіями авторитету права на керівництво, у готовності впливати їхнім вказівкам і радам.

Слід зазначити, що авторитет визначає ступінь активності вчителя в оволодінні новітніми технологіями, його доля в громадському й політичному житті. Ми також розглядаємо авторитет як ознаку, як форму й результат

соціальної взаємодії, як соціальний регулятор у соціумі. Він є мотиватором і регулятором міжіндивідних відносин.

Аналіз вивченої літератури стверджує, що основою авторитету є, певна річ, довіра [1; 2; 6]. А довіряти молода людина може лише тому, хто щирий, толерантний, тямущий, обізнаний, цікавий як особистість. Відомо чимало випадків, коли вчитель, демонструючи високий рівень професіоналізму, авторитету при цьому, на жаль, не має. Це пов'язано насамперед з розвиненістю його особистісних якостей, моральністю, манерою мислення, спілкування, прийняття рішень, умінням адекватно оцінювати ситуацію тощо. Для учнів ідея невіддільна від особистості, - писала Н.К. Крупська Те, що говорить улюблений вчитель, сприймається зовсім по-іншому, ніж те, що говорить зневажувальна або далека їм людина [34, с. 265].

Саме тому першорядним завданням кожного вчителя є налагодження ділового й емоційного контакту зі школярами, організація справжньої взаємодії з ними, завоювання авторитетної позиції в навчально-виховному колективі. Лише в тому випадку, якщо ця мета буде досягнута, ми зможемо обґрунтовано стверджувати, що сьогоденній вчитель - воістину ключова фігура здійснення реформи [51, с. 25].

Як вже говорилося раніше, поняття авторитет розкривається як загально визнаний неформальний вплив, значення, загальна повага.

Формування авторитетних відносин залежить від відношення до даного суб'єкта, колективу інших суб'єктів, колективів, що являє собою психологічну сторону влади. Авторитетний, значить заслуговуючий безумовної довіри. Таке трактування розглянутого поняття дається в багатьох тлумачних словниках. С.Ю. Головін у «Словнику практичного психолога» визначив, що авторитетність це – «Здатність мати певну вагу серед інших людей, бути для них джерелом ідей, користуватися їхньою повагою й визнанням» [66, с. 3].

Необхідно звернути увагу на те, що авторитет здобувається тільки в процесі значимої діяльності. Це істотна характеристика діяльності, у процесі якої можуть сформуватися авторитетні відносини, у протилежному випадку

рішення проблеми побудови авторитетних відносин учасників спільної діяльності – безперспективно. Всі ці положення побудови авторитетних відносин знаходять своє відбиття в педагогічній практиці. Авторитет вчителя безумовно відбиває в собі загальні закономірності цього явища, але також очевидно, що він має й свою специфіку. Зміст будь-якого виду авторитету обов'язково містить у собі дві сторони: соціальну і специфічну, співвідношення яких визначається діалектикою загального й особливого. В структурі будь-якого авторитетного діяча є як загальні для всіх професій морально-психологічні властивості, так і спеціальні властивості, властиві тільки діячеві в певній області практики. Якщо загальне, соціальна сторона, є присутнім у кожному виді авторитету, то особливе – визначається сферою громадського життя, а також способом впливу і дії. Підставами функціонального авторитету вчителя виступають його ділові якості й професійна компетентність. Змістовна сторона функціонального авторитету вчителя представлена у дослідженнях більш ширше інших управлінських професій в силу специфіки педагогічної діяльності. Вчитель – багатофункціональний і, тому професійні вимоги до вчителя представлені багато ширше: це властиво професійна ерудиція по предмету, це знання різноманітних методик навчання, це педагогічна технологія.

У якості факторів авторитету необхідно враховувати й індивідуально-психологічні характеристики особистості. Істотними виявляються такі психологічні характеристики людей як сприйняття й розуміння ними один одного, їхньої оцінки й самооцінки, установки, цінності, думки, особливості розуміння, прийняття й виконання соціальних ролей один одного.

Таким чином, авторитет особистості можна розглядати як результат відбиття у свідомості людей соціальної значимості, цінності тих властивостей, які властиві даній людині як члену соціальної спільності і як суб'єктові соціально-значимій діяльності.

Авторитет вчителя – це більше інтегральне явище, ніж проста сукупність його професійних і особистісних якостей. Ми вважаємо доцільним говорити не

про відсутність або наявність авторитету вчителя, а про різний ступінь виразності, представленості окремих компонентів загальної структури його авторитету. Залежно від ступеня представленості цих компонентів, їхнього конкретного змісту можна припускати міру ефективності впливу вчителя на своїх учнів у плані обміну цінностей. Необхідний рівень представленості того або іншого компонента авторитету визначає інший суб'єкт, в очах якого здобувається авторитет у процесі якої-небудь значимої спільної діяльності. Це може бути навчальна й поза навчальна діяльність. Гуманістична спрямованість цілісного педагогічного процесу може бути забезпечена тільки вчителями, що мають справжній авторитет і, у той час, справжнього авторитету вчитель може домогтися тільки за умови гуманізації всіх можливих відносин в сучасній школі. Без справжнього авторитету вчителів проблематично реалізувати цілісний педагогічний процес, тим більше на гуманістичних початках. Вважається, що для успішного рішення різних педагогічних завдань, допустимо й різний рівень авторитету. Для успішного рішення вчителем дидактичних завдань представляється цілком припустимим не найвищий рівень авторитету, тому що при навчанні вчитель дуже часто займає позицію «ми» при опорі на судження, погляди, докази вже визнаних авторитетів. Тоді як для рішення виховних завдань вчитель найчастіше діє з позиції особистого «я», власного бачення ситуації і її оцінки. У цьому випадку авторитет повинен увібрати в себе всю розмаїтість об'єктивних і суб'єктивних передумов і забезпечуватися можливістю особистісного впливу.

Було б невірно розглядати проблему формування авторитету вчителя в процесі професійної діяльності тільки як психолого-педагогічну, це проблема й соціальна. Дотепер ця сторона досліджуваного явища залишалася відособленою. Причому варто розглядати не тільки статусне положення вчителя в суспільстві в цілому, і в даному конкретному колективі зокрема, але й соціальну перцепцію, традиції існуючі в суспільстві в плані сприйняття яким він повинен бути і яким не повинен.

Одним з основних принципів у вивченні авторитету вчителя є діяльнісний підхід, але всяка діяльність особистісно опосередкована учасниками цієї діяльності.

Таким чином, поняття «авторитет» буквально означає загально визнане значення людини, його вплив на людей, підтримку його ідеї й діяльності суспільною думкою, прояв поваги, довіри до нього, навіть віри в нього: у його розум, волю, моральність, здатність створити благо, віддати всі сили спільній справі.

Суть же педагогічного авторитету в постійному розвитку педагогом у собі цивільній, творчій, людській особистості, справжній духовності й інтелігентності.

Справжній авторитет можна тільки заслужити чесною й завзятою працею. Існує думка, що посада вчителя сама по собі забезпечує йому авторитет серед учнів. Але це не так. У наш складний час посадовий авторитет повністю замінений авторитетом особистісним. У зв'язку із цим розрізняють авторитет ролі, тобто авторитет влади, і влада авторитету. Якщо перший дається посадою вчителя, то другий є результатом тривалих взаємин. Авторитет посади не надійний, швидко минаючий, якщо не підкріплюється владою особистості, добровільним визнанням школярів професіоналізму вчителя [60, с. 78].

Кожний педагог прагне завоювати авторитет. Але не бажаючи працювати над собою, окремі педагоги йдуть до завоювання авторитету помилковим шляхом. Що приводить до завоювання помилкового авторитету.

Уперше в педагогічній науці авторитет вчителя на справжній і помилковий був розділений А.С. Макаренком [42; 43; 54]. Справжній – один, помилкових – безліч різновидів. Саме А.С. Макаренко протипоставив усім різновидам помилкового авторитету справжній авторитет особистості педагога. Під помилковим авторитетом розуміється таке відношення вихованців (учнів) до вихователя (вчителя), що спонукає їх бути споживачами готового досвіду, пасивними або активними. Помилковий авторитет заснований на прагненні вчителя домагатися слухняності від учня. Домагаючись слухняності, як

найближчої мети й витрачаючи на це багато сил і часу, вчителі вже не мають можливості домагатися інших цілей, кінцевих, головних. У багатьох випадках вчителя не можуть домогтися слухняності, і з кожним роком учень стає усе більше не слухняним. Діти, проявляючи слухняність, дуже часто розвивають такі якості особистості, які протилежні кінцевим цілям навчання й виховання.

Помилковий же авторитет викликає в учнів такі якості, як ворожість, облудність, цинізм, тривожність, нечутливість, негативізм, пристосованість, і комплекс неповноцінності.

В літературі виділяють наступну класифікацію помилкового авторитету [42]:

- Авторитет придушення. Він завойовується шляхом систематичної демонстрації переваги в правах і можливості тримати учнів у постійному несвідомому страху перед покаранням або висміюванням за невдалу відповідь або виконання вправи, перед окриком, покаранням.

Зараз такі вчителі зустрічаються нечасто, але шкода, нанесена ними величезна. Вони провокують учнів на боягузтво, підлабузництво або, навпаки, агресивне відношення до старшого, прагнення насолити йому, але тонко замаскувати порушення дисципліни, неповага до педагога. Ніякої мови про виховання, свідомої дисципліни, у цьому випадку йти не може. Крім того, брутальність розхитує нервову систему учнів, прищеплює відразу до навчання, до навчального закладу, підриває повагу до старшого. Вимогливість викладача, не підкріплена повагою до особистого достоїнства учнів, здобуває формально - бюрократичний характер.

- Авторитет відстані. Педагог, вихователь прагне завжди тримати учнів на дистанції. Вступає з ними тільки в офіційні контакти. Прагнучи бути недоступний і загадковим, такий викладач звеличує свою персону, створює для себе привілею аж до занять на уроці сторонніми справами, проходження в президію шкільних зборів, хоча його ніхто туди не висуває, одержання в столової їжі без черги.

- Авторитет педантизму. У вчителя існує система дріб'язкових, нікому не потрібних умовностей, традицій. Він постійно чіпляється до тих, що займаються. При чому його причіпки не погодяться зі здоровим глуздом, вони просто нерозумні. Педант несправедливий і його дії малоефективні. У такого педагога учні втрачають упевненість у своїх силах, на заняттях одна частина учнів грубо порушує дисципліну, інша - тримається скуто, напружено.

- Авторитет резонерства. Вчитель, що намагається завоювати авторитет таким чином, нескінченно повчає вихованців, думаючи, що нотації - головний засіб виховання. До сперечань таких педагогів учні швидко звикають, перестають на них реагувати й роздратовано, а іноді посміюючись, слухають потік моралей, що випливають із вуст захопленого співрозмовника красномовством педагога.

- Авторитет мнимої доброти. Частіше, ніж інші види помилкового авторитету, зустрічаються в молодих педагогів. Не маючи достатнього педагогічного досвіду, ці керівники молоді вважають, що учні оцінять їхню доброту, потурання й відповідять слухняністю, увагою, любов'ю. Виходить лише навпаки. Учні ігнорують вказівки й навіть прохання старшого до того ж над ним же сміються [62, с. 117].

Справжній же авторитет – це таке відношення учнів до вчителя, що спонукує учнів бути увесь час молодшими товаришами вчителеві, тобто брати участь разом з ним і під їхнім керівництвом у турботі про поліпшення життя.

Справжній авторитет залежить у першу чергу від відношення до учнів, знання свого предмета, культури й загальної ерудиції педагога.

М.Ю. Кондратьєв виділяє чотири складові «справжнього авторитету»: – авторитет особистості, який будується на авторитеті ролі;

- авторитетний педагог повинен бути компетентним в очах учнів, вони повинні сприймати його знаючим, більш досвідченим, здатним реально допомогти;

- авторитетний педагог є референтною особистістю для учня - його думка з приводу різних подій, ситуацій, людей важлива для учня;

- авторитетний педагог відповідає взаємним відношенням до учнів – поважає й довіряє їм [32, с. 54].

Слід відзначити, що самовиховання, спрямовано на формування якостей, не маючи яких неможливо завоювати високий авторитет – першочергове завдання педагога. Для цього необхідно виявити якості, які заважають завоювати авторитет, сформувані в себе тверду установку на процес самовиховання й виявити вольові зусилля, спрямовані на досягнення поставленої мети. Дане завдання посилене будь-якому вчителю. Необхідно тільки націлити себе на серйозну, нелегку роботу, на подолання лінії. Перебороти лінь можна самонавіянням, самовихованням. Для цього є єдиний, вірний засіб – це змусити себе зробити ту справу, яку потрібно зробити. Іншого способу немає, - писав А.С. Макаренко [42, с. 299].

Обов'язковою вимогою до справжнього авторитетного вчителя є моральна охайність. Моральні відносини пронизують всі сторони спілкування вчителя й учня. Будь-який гарний або поганий вчинок обов'язково має моральний аспект. Якщо учні захоплено працюють на уроці й не чують дзвінка на перерву, якщо не сперечаючись, виконують будь-яке прохання вчителя, авторитет останнього високий.

Авторитетний педагог не обманює й не бреше навіть по дріб'язках, ніколи не проявляє невічливість, не свариться при учнях з колегами, не втягує вихованців в угруповання, спрямовані проти інших учнів, батьків і т.д. Не підриває авторитет товаришів - педагогів, не озивається зневажливо про їхню дисципліну, про їхню роботу.

Підриває авторитет не тільки слабке знання предмета, але й не вміння контактувати з людьми. Там де потрібно посміхнутися, відповісти на витівку жартом і тим погасити непотрібну конфліктну ситуацію, нерідко влаштовуються проробки.

І.О. Пирогов говорив, що відношення між педагогом і учнем повинні будуватися на довірі й повазі, а не на покаранні й страху. Якщо в дітях не можна бачити ідеалу моральної досконалості, то, принаймні, не можна не

погодитися, що вони не зрівняно моральніше за дорослих. Вони не брешуть (поки їх не доведуть до цього страхом), вони остидяться всього дурного, вони зберігають у собі святі почуття любові до людей, вільної від усяких життєвих забобонів. І ці почуття вчитель повинен не придушувати, а розвивати. Якщо ми хочемо звернути увагу на виховання, то потрібно почати з того, щоб перестати зневажати природу дітей і вважати їх не здатними до сприйняття переконань розуму [45, с. 192].

Ян Амос Коменський вважав, що авторитет вчителя досягається викликом у вихованців двох змішаних почуттів: страху й любові. Педагог ставить своїм завданням виховання людини з високорозвиненим почуттям власної гідності, тому не страх, а вимогливість і повага до вихованця, як вважав А. С. Макаренко, створюють ту сприятливу атмосферу, що сприяє досягненню авторитету педагога серед дітей.

А.С. Макаренко говорив, що вихователь, що не має авторитету, не може бути вихователем [42].

Існує суворя педагогічна логіка: чим вище вимогливість вчителя (розумна, звичайно), тим вище його авторитет. І значна частина вчителів в основному слідкує цьому принципу у своїй роботі. Але нерідко вимогливість, не з'єднана з бажанням підтримати авторитет учнів, з повагою їхнього особистого достоїнства, здобуває бюрократично-формальний характер.

У вихованні й навчанні неможливо обійтися без авторитету. Однак сила авторитету покликана бути не руйнуючою, а що творить. Коли вона сприяє самоствердженню зростаючої дитячої особистості, реалізації його творчих потенцій, педагогічний авторитет виступає потужним каталізатором особистого впливу вчителя. Якщо ж вона принижує, насилує, деформує, то вироджується в знаряддя авторитарності, диктату й безсоромного маніпулювання вихованців [52, с. 81].

Відомо, що знання, що виходять від людини, що користується заслуженим авторитетом, засвоюються значно швидше й краще.

Отже, слід зазначити, що авторитет учителя необхідний у навчально-виховному процесі. Але необхідно відрізнити справжній авторитет від авторитету помилкового, заснованого на штучних принципах і прагнучого створити слухняність будь-якими засобами.

Актуально прислухатися до думки Р. Ролана: авторитет не можна набути раз і назавжди. Авторитет досягається щоденно [23].

1.2. Структура педагогічного авторитету вчителя

Позиція вчителя припускає обов'язковість виконання їм цілого ряду функцій, безпосередньо пов'язаних із прийняттям різних рішень, що визначають життєдіяльність шкільного колективу. Вчитель як би споконвічно, поза залежністю від своєї професійної підготовленості й особистісних якостей наділений в очах учнів стійким авторитетом. У певному змісті так воно і є, якщо поняття «авторитет» розглядати як синонім «влади», а авторитетним вважати вчителя, що легко домагається від школярів підпорядкування й будь-яка рада якого сприймається ними як наказ, що підлягає негайному й беззаперечному виконанню. Але, як відомо, сам по собі факт слухняності ще ні про що не говорить. Часом демонстроване деякими школярами слухняність може бути лише зовнішнім, показним. У цьому випадку учень, дії якого зовні повністю відповідають пропонованим йому вимогам, у ситуації послабленого контролю з боку педагога принципово міняє своє поведження. У зв'язку із цим важливо з'ясувати, чому думка педагога виявилася для учня визначальною. Причини тут можуть бути принципово різні. Як правило, в основі слухняності лежить довіра до вчителя, переконаність у його правоті, внутрішня готовність школяра розділити з педагогом відповідальність за прийняті останнім рішення. Але трапляється, що картина зовнішнього благополуччя приховує лише покірність, побоювання виявити самостійність.

Наслідком зміцнення авторитету особистості вчителя виявляється визнання за ним права приймати значимі для школярів рішення. Однак це ні в найменшому ступені не означає зниження самостійності учнів, відповідальності за наслідки їхнього співробітництва з педагогом. Навпаки, атмосфера, створювана діями авторитетної особистості, підстобує їхню ініціативу, прагнення творчо, вдумливо, зацікавлено працювати. Життєдіяльність справжнього колективу неможлива без влади авторитету особистості, влади, що є прямим продовженням заслуженої в реальних справах довіри.

Принципово нова ситуація складається, якщо педагог орієнтований переважно на свою рольову перевагу. Характерні для даного стилю керівництва авторитарні методи рольового тиску закономірно приводять до втрати школярами інтересу до навчання, до безвільності, до бездумної, сліпої покори. Авторитет ролі або, точніше сказати, авторитет влади, не підкріплений авторитетом особистості вчителя, робить на учнів деморалізуючий вплив, неминуче породжуючи прагнення піти від відповідальності, не брати на себе вантаж самостійних рішень.

У той же час було б невірно розглядати факт наявності в очах учнів авторитета особистості вчителя як обставину, що виключає авторитет його ролі. Рольовий авторитет є однією з найважливіших передумов становлення авторитету особистості, важливою умовою успішності педагогічної діяльності. Без опори на нього педагогові доводиться переборювати серйозні перешкоди, породжені недовірою, відчуженістю, сторожкістю деяких школярів стосовно вчителя взагалі. У цих випадках вже авторитет особистості конкретного педагога може виявитися тією основою, на якій будується по якихось обставинах зруйнований раніше авторитет ролі вчителя.

Кожна професія потребує від людини певних якостей. Особливістю вчительської професії є те, що педагогові доводиться мати справу з вихованням і навчанням підростаючого покоління, з постійно мінливими в процесі розвитку характерами дітей, підлітків, юнаків і дівчат. За словами В.О. Сухомлинського, Якщо ви хочете бути улюбленим вчителем, дбайте про те. Щоб вихованцеві

було що в вас відкривати. Якщо ж ви кілька років однаковий, якщо минулий день нічого не додав до вашого багатства, ви можете стати обридлим і навіть ненависним. Серця й уми юнацтва можна завоювати в наші дні тим сплавом моральної краси та інтелектуального багатства, який відкриває перед юнацтвом все нові і нові якості людини [59].

Успіх же педагогічної діяльності, як і інших видів праці, залежить не від другорядних якостей особистості, а від основних, ведучих, які віддають певне забарвлення, стиль діям і вчинкам вчителя.

Виділяють наступні компоненти педагогічного авторитету [10, с. 32]:

- професійний компонент (спеціальна ерудиція, методична майстерність, педагогічна техніка);
- особистісний компонент (ціннісна складова, у якій відбиваються моральні, філософські, естетичні цінності, носієм яких є вчитель; характерологічна складова (культура поведження, загальна ерудиція, коло інтересів, стиль спілкування);
- соціальний компонент (соціальна перцепція, престиж професії);
- рольовий компонент (займана посада, права й обов'язки).

Всі ці компоненти побудови авторитету вчителя більш або менш динамічні. Соціальний і рольовий компоненти характеризують об'єктивну сторону досліджуваного явища, тоді як професійний і особистісний компоненти - суб'єктивну. Однак аналізуючи сутність авторитету вчителя його необхідно розглядати з позиції єдності суб'єктивних і об'єктивних сторін цього феномена.

У роботі ми особливо приділимо увагу розгляду особистісного й професійного компонентів.

Розглядаючи особистісний компонент, не можна не відзначити той факт, що основними якостями вчителя є любов до дітей і педагогічної професії.

Вирішальне значення в кожній професії має любов людини до своєї справи. Якщо людина не любить свою роботу, якщо вона не приносить йому морального задоволення, то про високу продуктивність праці не доводиться говорити. Педагог же не тільки повинен любити свою професію, але й любити

дітей. Як пише В.М. Шепель Закоханий у дітей і захоплений своєю роботою педагог інтуїтивно й свідомо вибирає ті моделі поведження, які найбільш адекватні до гідності дітей й їхніх актуальних потреб. Імідж такого педагога бездоганний[35].

Варто відрізнити любов вчителя до своєї професії й любов до дітей. Відношення людини до своєї професії, любов до неї залежить від суспільно-історичних умов. Залежить це від потреб суспільства у фахівцях тих або інших професій і від схильностей і здатностей людини.

Любов до дітей є важливою умовою формування педагогічного авторитету. Деякі вчителі ставлять перед собою питання: Чому мені так дорога педагогічна професія? – і відповідають: Насамперед, мені близькі й дорогі зростаючі, молоді люди, здатні вірити й критикувати, любити й ненавидіти, поважати й нехтувати, зберігати шляхетну пам'ять про кращих своїх вихователів [61, с. 34].

Любити дітей – це значить пред'являти до них певні вимоги, без цього ніяке виховання й навчання неможливо.

Заслужений вчитель І.О. Тихомиров говорить, що в педагогічній професії самим складним є вміння знайти шлях до дитячого серця. Без цього не можна не вчити, не виховувати. Вчитель, що байдуже ставиться до учнів, – безглуздість.... Не кричить на своїх вихованців, не ображайте їх. Шкодуєте дитяче самолюбство. Поранити його легко, але які глибокі, бувають сліди цих ран й як важкі наслідки [61, с. 35].

Часом і досвідченому, кваліфікованому педагогові нелегко визнати себе неправим перед особою своїх же власних учнів, змусити себе виступати в ролі, що звітує перед ними як перед рівними. Важко завжди й у всьому самому повністю відповідати тим вимогам, які ми пред'являємо дітям. Заважають і вікова дистанція, і острах втратити свій авторитет, а часом і вчительський снобізм, уявлення про саму роль педагога як про тверду гарантію від будь-яких помилок. Але якщо вчителеві вдалося переступити ці перешкоди, перебороти себе, педагогічний успіх не змусить довго чекати.

Відносини повинні бути побудовані за принципом взаємності, коли мова йде про вихованців і їхнього наставника. Адже авторитет вчителя не існує сам по собі як щось занурене в його власну індивідуальність. Лише в тому випадку, якщо він бачить у своїх учнях справжніх партнерів і співробітників, якщо оцінює їх не тільки як учнів але і як самобутні особистості, він повернеться до них своєю кращою стороною, буде прагнути продемонструвати їм всі свої достоїнства й, швидше за все, завоює особистісний авторитет у відповідь на поважне відношення до їхньої особистості.

А довіру їх я завоював не без праці. Я завоював його на основі взаємності [24]. Ці слова відомого педагога Ш.А. Амонашвілі відносяться не до дорослих, не до юнаків і дівчат, навіть не до підлітків - вони про його учнів - другокласників.

Повага й довіра до школяра – найважливіша складова особистісного компонента авторитету вчителя. Для того щоб дійти цього висновку, не потрібно витратити особливих зусиль на скрупульозний аналіз педагогічних систем таких вчителів. Цей принцип становить основу всієї їхньої педагогічної діяльності й у той же час лежить, що називається, на самій поверхні. Може бути, саме тому на ньому часом і не затримується погляд численних вчителів - послідовників.

Завоювання й підтримка авторитету педагогом - складна, кропітка робота з удосконалювання їм свого духовного й фізичного стану. За авторитет треба боротися щомиті, щогодини, щодня.

Необхідно позначити спеціальні здатності педагога. До морального вигляду вчителя пред'являються високі вимоги. Як пише Н.В. Кузьміна Вчителеві необхідно володіти людськими моральними якостями й бути гарним організатором, мати регулюючі й напрямні взаємини, діяльність дітей і дорослих у колективі. Педагогічна діяльність саме педагога немислима без моральної чистоти, прагнення до творчої праці, любові до дітей, єдності слова й справи, ініціативи й відповідальності, вимогливості до себе й товаришам [36]. Створенню нормального морального клімату в шкільному колективі активно

сприяють такі людські якості, як щирість, чесність, прямота, сердечність, дружелюбність, доброзичливість, справедливість, правдивість, принциповість. Систематичне ідейно-моральне самовдосконалення педагога надає високий соціальний зміст його організаторським здібностям і талантам, не дозволяє йому скачуватися на позиції формалізму й бюрократизму.

Ефективна організація педагогічного процесу неможлива без авторитету людської привабливості, без доброзичливості й взаємної, педагога й дітей, симпатії. Морально-естетичне взаємотяжіння є сама сприятлива й ефективна атмосфера педагогічної взаємодії. Ефект людської привабливості виникає у вчителя не тільки завдяки його ерудиції й інтелектуальній розвиненості. Він, за словами Н.В. Кузьміної, утвориться як наслідок таланта людського інтересу, любові вчителя до іншої людини [36].

Учні віддають перевагу таким якостям педагога (які проявляються й у жестах), як доброта, дружелюбність, уважність, зацікавленість, почуття гумору, розуміння, повага, врівноваженість, суворість, енергійність, ерудиція, емоційність, бажання гарно пояснити. А не подобаються учням у педагога самовдоволення, нестриманість, злостивість, нервозність, дратівливість, запальність, брутальність, здатність образити й принизити, неповага до учня, егоїзм, необ'єктивність, невміння викладати, відсутність культури.

Правдивість, справедливість, порядність, чесність, гідність, працьовитість, самовідданість. Важливу роль відіграють особистісні якості педагога, його чутливість до іншої людини, гуманність у помислах і діях. Але це не знижує актуальності такої його риси як вимогливість. Всепрощення, безпринципність, поблажливість до учнів, потурання їхнім слабкостям, байдужість до негативного в їх навчанні, праці та поведінці завдають великої шкоди вихованню особистості. Більшість видатних педагогів відстоювало єдність вимогливості й поваги, бо саме у вимогливості до людини й полягає повага до неї. Обов'язковою нормою в ставленні вчителя до учнів є справедливість. Будь-які прояви несправедливості з боку педагога (виділення «любимчиків», необ'єктивне оцінювання знань, необґрунтовані вимоги,

безпідставні обвинувачення, упередженість тощо) ранять дитячі душі, обурюють учнів і завдають непоправної шкоди справі навчання й виховання. Важливою для вчителя є позитивна емоційна налаштованість, яка виявляється в умінні залишати за дверима школи неприємні переживання, погані настрої. Водночас він не повинен приховувати свого невдоволення чи навіть обурення, якщо учні того заслужили. Гнів, як і радість повинні бути педагогічно спрямовані, не переходити меж, за якими вони стають шкідливими у вихованні. У стосунках з учнями завжди потрібне почуття міри, неприпустимість крайнощів, що виходять за межі пристойності й педагогічної доцільності. Учитель завжди має біти твердим, непохитним, послідовним у своїх вимогах і водночас гнучким, здатним переглядати окремі свої рішення і вимоги, якщо це зумовлено конкретними обставинами та інтересами справи. Він є старшим другом, товаришем учнів, але насамперед їхнім наставником, керівником. Тому дружні взаємини вчителя й учня не повинні переходити у фамільярність та панібратство. Вчитель, якому властиве почуття міри, рішуче і неухильно вимагає від учнів виконання своїх обов'язків, будучи при цьому розсудливим, спокійним. Він завжди доброзичливий, але не ліберальний, чемний і делікатний, але не улесливий; охочий на похвалу, але не захвалює учнів.

Таким чином, висока моральність, духовна цілісність і переконаність, ерудиція й інтелектуальна розвиненість, людська привабливість є найважливішими умовами формування педагогічного авторитету.

Педагогічний авторитет багато в чому залежить від загальної культури поведінки вчителя (уміння володіти мовою, мімікою й жестами, охайність у костюмі й т.п.).

Зовнішність вчителя і його культура поведінки значною мірою впливають на завоювання вчителем авторитету. Кращі вчителі на заняттях приходять у гарному костюмі, постійно стежать за собою, завжди підтягнуті й організовані. Особистим прикладом вони виховують такої ж якості й у своїх вихованців. Все це зміцнює авторитет вчителя [15].

Учні цінують скромність, простоту, природність у зовнішності й поведженні своїх вчителів.

Школярі люблять акуратність у костюмі, підтягнутість і культуру в поведженні. Від їхнього уважного погляду нічого не вислизає. Недбалість у костюмі, не причесані волосся у вчителя знижують його авторитет. У тому випадку, коли вчитель не стежить за собою, порушується в класі дисципліна, із приходом його в клас чуються невтішні відкликання, перешіптування, сміх [61, с. 24].

Кращі вчителі щодо цього пред'являють до себе суворі вимоги. Саме собою зрозуміло, що зовнішність і культура поведження тільки в тому випадку є чинником, що визначає авторитет вчителя, коли вони властиві йому, поряд з іншими позитивними якостями його як вчителя й вихователя.

Як правило, гарний педагог завжди підтягнутий, охайний, вимогливий до свого поведження й поведження інших. Разом з тим в улюблених вчителів школярі не помічають і не бажають помічати деяких зовнішніх недоліків. І навпаки, у поганого вчителя, що не користуються у них авторитетом, вони помічають всі дріб'язки.

Одною з якостей вчителя, що складає його авторитет є мова, тобто вчитель повинен мати правильну та виразну мову. Якщо врахувати, що школярі, особливо молодших класів, наслідують мові вчителів, стає зрозумілим, чому робота педагогів над своєю мовою здобуває таке велике значення.

Кращі вчителі на уроці не просторікуваті, не допускають розмов, що не ставляться до справи. Сила голосу вчителя теж має велике значення. Про значення виразності мови в педагогічній роботі А.С. Макаренка сказав, що педагогом - майстром він зробиться тільки тоді, коли навчиться говорити «іди сюди» з п'ятнадцятьма - двадцятьма відтінками.

Недостатність загального розвитку вчителя, його низька мовна культура підриває авторитет вчителя й знижує якості навчально-виховної роботи. Сьогодні актуальні слова К.Д. Ушинського: Мистецтво класної розповіді

зустрічається у викладанні часто не тому, що це рідкий дарунок, а тому, що й обдарованій людині треба чимало попрацювати, щоб виробити в собі здатності цілком педагогічної розповіді [70]. Багато в чому цей недолік у діяльності педагога пояснюється тим, що, озброєний теоретичними знаннями й основами методики, він не має педагогічну техніку, важливою складовою частиною якої є мова.

Отже, основним засобом педагогічного спілкування є мова. Вихователь і вчитель повинні мати високу мовну культуру, багатий словниковий запас, володіти експресивними можливостями й інтонаційною виразністю мови, мати чітку дикцію.

За словами І.К. Фрідмана, звучання голосу педагога створює певну атмосферу в класі, задає стан, у якому проходить робота [17]. Важко слухати пронизливі, високі голоси, голоси з металевим відтінком або глухуваті, одноманітні.

Необхідно відзначити й той факт, що занадто швидкий темп мови вчителя також може впливати на сприйняття, тому що діти не встигають уловити зміст сказаного. Плутаний, нерівний темп мови заважає цілісності сприйняття, значно знижує ефективність роботи вчителя.

Таким чином, культура мови вчителя не тільки служить одним з найважливіших показників духовного багатства педагога, його культури мислення, але одночасно є могутнім засобом формування особистості. Якщо ми зауважуємо манеру людини себе тримати, його ходу, його поведження й по них судимо про людину, іноді, втім, помилково, то мова людини - набагато більше точний показник його людських якостей, його культури.

Мова педагога – це складова педагогічної майстерності, це інструмент його професійної діяльності. Як вважав А.С. Макаренко, за допомогою мови, можна розв'язати різні педагогічні завдання: створити щире спілкування в класі, встановити контакт з учнями, зробити складну тему уроку цікавою, а процес її вивчення - привабливим [43].

Отже, мовлення вчителя – це показник його педагогічної культури, засіб самовираження й самоствердження його особистості. Але володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися. А.С. Макаренко зазначав, що вчитель повинен так говорити, щоб діти відчували в його словах волю, культуру, особистість [43]. Мовлення вчителя - це мовлення, пристосоване для розв'язання специфічних завдань, що виникають у педагогічній діяльності, спілкуванні.

Культурі мови людини завжди приділяли багато уваги. Це не випадково. Так як вона свідчить про його ерудицію, інтелект, етику, виховання. Володіння культурою мови – це успіх у суспільстві, авторитет, перспектива, просування по роботі. І хто як не вчитель зобов'язаний володіти культурою мови.

Специфіка вчительської професії полягає в постійному діяльному контакті з іншими людьми. Робота вчителя спрямована на формування особистості учня, вироблення певних правил поведінки, інтелектуальний розвиток. Викладач повинен володіти не тільки психологічними, спеціальними знаннями, але також і навичками професійного спілкування.

Мова вчителя – основне знаряддя педагогічного впливу й одночасно зразок для учнів.

Голос – найважливіший елемент техніки мови. Для вчителя він є основним засобом праці. До голосу вчителя пред'являється ряд вимог, які визначаються умовою педагогічного спілкування й завданнями, розв'язуваними в професійній діяльності [38].

Голос не повинен викликати неприємних відчуттів у слухачів, а повинен мати благозвучність.

Вчителеві необхідно змінювати характеристики свого голосу з урахуванням ситуації спілкування.

Викладач повинен уміти управляти своїм голосом у спілкуванні з аудиторією, направляти його, «віддавати» слухачам, говорити не для себе, а для учнів, тобто голос повинен володіти полетністю [17].

Голос, – як вже було сказано, – основне знаряддя педагогічного впливу, тому з його допомогою вчитель повинен уміти вселити учневі певні вимоги й домогтися їхнього виконання [17].

Однак педагог спілкується з дітьми не тільки за допомогою слів, але й вживаючи різні невербальні засоби. Інформацію в спілкуванні несе не тільки мова. Жест, міміка, погляд, поза часом виявляються навіть більше виразними й діючими, ніж слова. А неадекватне вживання невербальної мови може дати ефект прямо протилежний очікуваному.

Міміка – найбільш вивчений компонент невербальної комунікації. Є.А. Петрова говорить про необхідність для вчителя вдосконалювати як уміння виразити свій стан, так і здатність правильно зрозуміти вираження обличчя вихованця [56]. Із часів Дарвіна обличчя досліджувалися як індикатор емоційних станів суб'єкта. У вивченні міміки виділяють два основних напрямки. Перше ставить своїм завданням виявлення елементів обличчя (у першу чергу м'язів) які беруть участь у тих або інших виразних рухах. Друге займається проблемою зчитування (розшифровки) емоції й віднесенням її до певної категорії.

Нескінчене різноманіття мімічних рухів і їхніх сполучень дає можливість педагогові виразити свій емоційний стан і відношення до певного учня, його відповіді або вчинку: відбити інтерес, розуміння або байдужість і т.д.

Багато досліджень показують, що учні віддають перевагу вчителям з доброзичливим вираженням обличчя. Діти люблять людей з високим рівнем зовнішньої емоційності. Діти чудово вловлюють розходження між обличчям серйозним (від серйозності що відбуває) і нарочито суворим.

Один зі шляхів удосконалення педагогічної майстерності складається, на думку І.Є. Шварца, з подолання розриву між емоційним станом педагога й фізичних дій, якими він виражає свої почуття.

Існує певне обличчя для певного учня. При цьому вчитель не усвідомлює, що «написано» на його обличчі, а дитина відчуває дуже добре. Учитель повинен володіти своєю поведінкою настільки, щоб змінювати існуючу

ситуацію в кращу сторону: навчитися підбадьорювати того, кому й так важко, щоб він не відчув себе безнадійним і зумів домогтися успіху.

Візуальна взаємодія (контакт очей) – не менш важливий компонент педагогічного впливу.

Систематичне дослідження проблеми контакту очей почали Р. Екслейн і М. Аргайл. Згідно сучасним закордонним даним, погляд виконує роль керуючого впливу, забезпечуючи зворотній зв'язок у поведженні партнера й ступеня його залученості в комунікацію. Погляд виконує сигнальну функцію в обміні репліками й бере участь у вираженні інтимності й регулюванні дистанції.

Посилаючись на дані дослідників, Є.А. Петрова розглядає функції поглядів у спілкуванні [56]:

- інформаційний пошук (у ході взаємодії мовець дивиться на слухачаючого наприкінці кожної репліки й в опорних пунктах усередині репліки, а слухачючий - на мовця для одержання інформації зворотнього зв'язку);
- оповіщення про звільнення каналу зв'язку;
- прагнення приховувати або виставляти своє «я» (одні люблять, щоб на них дивилися, інші ні);
- встановлення й підтримка соціальної взаємодії (наприклад, швидкі, короткі погляди, що дозволяють підтримувати контакт);
- підтримка стабільного рівня психологічної близькості.

Закордонні дослідники найчастіше виділяють погляди: ока в очі; погляд прищуленим оком, погляд паралельно спрямованих на невелику відстань очей; прямий; зверху вниз; знизу; косий погляд; блукаючий; фіксований (застиглий) і ін.

Велика роль погляду в педагогічному спілкуванні. Є.А. Петрова говорить про вплив погляду вчителя залежно від дистанції спілкування; описує види поглядів, які можуть робити неприємне враження на дитину й заважати підтримці контакту (пильний, ковзний, байдужний погляд) [56].

Тепер розглянемо докладніше співвідношення жестів і мови в педагогічному процесі. Нерідко жестикуляція стає самостійним каналом комунікації. Іноді автоматично жестом вчитель заміняє слово, що ніяк не може швидко згадати. Подібні жести називаються пошуковими. Наприклад, вчитель говорить учневі: Характер героя у твоєму переказі виходить якимсь... ну... (робить пошуковий жест) негармонійним. Кількість пошукових жестів збільшується при говорінні іноземною мовою. Щоб переконатися в цьому, досить простежити за дітьми на уроках англійської мови.

Жест може замінити ціле висловлення. Приклад тому кивок головою на знак згоди. Можливі й пропозиції, які цілком складаються з жестів. Якщо вказати рукою на годинник, потім кивнути убік дверей і прощально помахати рукою, то й без слів зрозуміло, що людині пора терміново йти.

Жест, що супроводжує мову, може відноситися як до окремого слова, так і до висловлення або тексту в цілому. Іноді семантика жесту навіть домінує над семантикою слова.

У більшості учнів на першому місці стоять загальнолюдські якості вчителя (насамперед почуття, емоції, відношення до дітей і вольові якості), а тільки потім - професійні. Тому жестикуляція вчителя сприймається й у зв'язку із семантикою жестів (жести можуть мати також яскраве емоційне забарвлення), і у зв'язку з особливостями його особистості.

Знаючи це, вчителів в спілкуванні з дітьми необхідно уникати жестів, які сприймаються негативно й приводять до негативної оцінки педагога, і користуватися тими жестами, які мають позитивне забарвлення в очах дітей.

Серйозна проблема, що може впливати зі специфіки професії педагога, - це перевага в невербальній мові жестів переваги, агресивності, домінування. Неусвідомлюючи вчитель прагне підтримати й зміцнити свій авторитет, відповідати соціальному статусу. Це прагнення закріплюється й з роками стає звичкою, причому автоматично переноситься й в інші сфери спілкування, створюючи проблеми й в особистому плані. Приміром, не кожному чоловікові

сподобається, якщо його дружина-викладач починає поводитися з ним як з недбайливим учнем.

Дуже дратує учнів, коли вчитель указує на нього пальцем або вказівкою. Дитина однозначно відносить такого педагога до «поганих». Діти важко переносять, якщо вчитель при поясненні нового матеріалу опирається на плече учня або на предмети, йому приналежні. Звичайно, після того як вчитель відійде від парти, дитина намагається перекласти речі на інше місце. Якщо вчитель дивиться на учня поверх окулярів (навіть якщо це пов'язане з поганим зором), учень сприймає такий погляд як агресивний або критичний. Улюблена поза деяких педагогів - руки в кишеню, напоказ відставлені більші пальця, долоня в кишені. Це жест переваги, домінантності, впливу й деякої агресивності. Такий жест дуже негативно сприймається дітьми. Давить на дітей і інша улюблена вчительська поза - руки в боки. У жінок це руки, стислі в кулаки й упираються в талію; у чоловіків руки розташовуються на поясі штанів з більше відкритою долонею вниз [56].

Підвищений самоконтроль, упевненість, деяке домінування й агресивність містить поза вчителя, коли руки перехрещені за тулуби або закинуті за голову, долоні лежать на потилиці.

Агресивність бачиться дітьми практично в будь-якій позиції рук із зімкнутими в кулаки долонями. Тому педагогові не варто зловживати такими жестами щоб уникнути наростання ворожості до себе з боку дітей.

Нерідко, сидячи за столом і вислуховуючи відповіді учнів, вчителі вживають жести критичного й негативного відношення: прикривають рот долонями; опираються рукою на підборіддя, вказівний палець розташовується під носом; злегка прикривають куточок рота пальцями однієї руки; вказівним пальцем злегка підпирають щоку, великий палець тримають під підборіддям, інші пальці напівзігнуті уздовж щоки. Якщо вже не виходить сидіти, не опираючись на руку, то краще опиратися великим або вказівним пальцем об скроню або щоку - це буде сприйматися як зацікавлену увагу. При вислуховуванні учнів небажані жести напруженості з міцно зчепленими

пальцями (руки при цьому можуть перебувати на столі, бути опущені нижче пояса, зігнуті в ліктях).

Плануючи урок, вчитель повинен продумати й своє невербальну поведінку. Опитування учнів показали, що дітям не так важливо, у якій кількості, у якому темпі, з якою виразністю виконуються невербальні компоненти спілкування самі по собі, головне, як вони співвідносяться зі змістом уроку. На уроці вчитель повинен уміти підвищити пізнавальний інтерес, привернути увагу без слів, чітко виразити свою вимогу, адекватно оцінити відповідь, стримати прояв своїх емоцій, зрозуміло виразити своє відношення до учня і його дій, зробити педагогічний вплив і повністю розкрити матеріал. У таких вчителів діти мають високий рівень навчальної мотивації.

На думку Є.А. Петрової «вчитель повинен чітко усвідомлювати особливості своєї жестикуляції, правильно оцінювати ефективність і адекватність вживання кожного застосованого жесту й жестикуляції в цілому в процесі навчання й виховання» [56]. Багато досвідчених вчителів продумують заздалегідь окремі жести-інформатори, наприклад вказівні й описово-образотворчі. Жести-регулятори й жести-симптоми менш передбачувані, оскільки обумовлюються кожною конкретною ситуацією. Вчитель завжди повинен бути готов до експромту, щоб не ускладнювати при виборі жесту. Можна подумки програти різні ситуації, які можуть виникнути в ході уроку або бесіди з дитиною, і примірити різні манери свого невербального поведіння. Завдання трохи спрощує те, що репертуар використовуваних педагогами жестів в основному складається з розповсюджених жестів.

Найчастіше на уроках вживаються жести організуючого й дисциплінуючого впливу; набагато рідше - оцінюючі й зовсім рідко - інформативні. Основні педагогічні функції жестикуляції вчителя - забезпечення зворотного зв'язку й контролю. Жести залучення уваги, вказівки, стверджувальні й негативні кивки головою, прохання, заборони, підкреслення - найпоширеніші вчительські жести.

Будь-який урок починається з вітання і якщо вчитель незадоволений класом, то він привітає клас мовчазним кивком; у ситуації емоційного підйому або при повідомленні якої-небудь радісної новини вчитель може привітати клас підняттям руки над головою. Дуже рідко в знак дружнього або поважного розташування, вчитель може потиснути руку учневі або поплескати його по плечу. Діти дуже чутливі до подібних жестів.

При виклику учня для відповіді вчитель може активно використовувати кивки головою або вказівні жести рукою, бажано паралельно зі словесним формулюванням питання (це заощаджує час, оскільки не вимовляється прізвище викликаного учня). Викликати учня можна й доторкнувшись до його плеча або руки, якщо учень перебуває недалеко від вчителя. Неприпустимо тикати в учня вказівкою.

При відповіді учня з боку вчителя доречні різні модальні жести-символи: несхвалення, схвалення, подиву, жалю, іронії, подяки; жести прийняття інформації й уваги (разом з мімікою). Неприпустиме застосування вчителем будь-яких жестів образи й погрози.

Під час монологу вчителя, як і під час відповіді учня, зручно й педагогічно доцільно використовувати жести як автономні засоби комунікації, коли потрібно привернути увагу учнів (підняти руку нагору, постукати по предмету пальцем або долонею, підняти вказівний палець нагору), зробити зауваження розбещеному учню, віддати яке-небудь організаційне розпорядження, відповісти на німе запитання або прохання окремого учня. Подібні жести дозволяють досягти бажаного, не перериваючи мови, не відволікаючи увагу всього класу.

Під час уроку на перший план можуть висуватися жести, що підкреслюють, за допомогою яких вчитель може поставити логічний наголос, виділити головне в сказаному й т.д. жести, що підкреслюють, наприкінці фрази виділяють її на тлі інших. Але жестами, що підкреслюють, не варто захоплюватися, тому що увага слухачів відволікається на руки й відволікає від розуміння мови.

Щоб активізувати увагу й пам'ять учнів під час пояснення матеріалу, вчитель може вживати пошукові жести, звертаючись до дітей: назви, згадай, підкажи.

Якщо при поясненні нового матеріалу використовуються наочні приладдя, записи на дошці, то без вказівного жесту (рукою або вказівкою) не обійтись. Жестом можна привернути увагу до посібника, виділити якусь його частину, вказати зв'язок між елементами.

Розглянемо професійний компонент педагогічного авторитету. До нього відносять такі якості, як професійні знання, педагогічний такт, стиль взаємодії вчителя й учнів і ін.

Авторитетний вчитель знає свій предмет, він повинен добре володіти методикою свого предмета. Учні люблять вчителів, які не тільки знають свій предмет, але й уміють його добре піднести, пояснити.

Здатність вчителя в процесі класної й позакласної роботи все бачити, все знати, по ледь помітних ознаках кожного учня або класу в цілому судити про настрої учнів, про розуміння або не розуміння ними пояснення педагога, про підготовленість їх до уроку, про зроблений тим або іншим учнем вчинки також є професійно - психологічною якістю гарного вчителя.

Таким чином, кажучи про професіоналізм учителя, необхідно говорити про його педагогічну майстерність. Є кілька підходів щодо визначення педагогічної майстерності. На думку Н.В. Кузьміної та М.В. Кухарева, – це найвищий рівень психологічної діяльності... який виявляється в тому, що за відведену годину педагог досягає оптимальних наслідків [19]. О.І. Щербаков розуміє психологічну майстерність як синтез наукових знань, умінь і навичок методичного мистецтва й особистих якостей викладача [20]. Ш.О. Амонашвілі не дає чіткої дефініції психологічної майстерності, але називає її основні риси: «Бути майстром психологічної справи - це означає мати вихідну позицію ...яка є особистісно-гуманною; ...це яскрава особистість, мудра, чуйна, доброзичлива й принципова людина; ...це першодослідник теоретичних рекомендацій, який може їх переконливо довести або спростувати. ...Його творчість може збагатити

психологічну науку й практику новими висновками, дати початок новим ідеям і підходам» [22].

Розглянемо, які складові входять до педагогічної майстерності вчителя [18; 26; 52]:

- ґрунтовне знання свого предмета. Справді, вчитель, який знає свій предмет, залишається у виграші порівняно з учителем, який у ньому “плаває”. Безумовно, вчитель мусить володіти фактичними даними предмета в межах програми. Він зобов'язаний навчитися інтегрувати знання як у самому предметі (внутрішня інтеграція), так і багато знати з близьких предметів (зовнішня інтеграція). Він має знати різноманітні історичні дані, цікаві факти, приклади сучасного етапу розвитку науки, який навчає учнів, філософію предмета.

- розуміння мети й завдання навчання. Кожна епоха, різні історичні зміни в державі ставлять перед освітою нові завдання. На жаль, багато вчителів не завжди знають, навіщо вони навчають своєму предмету. Не розуміючи цього, вони лише передають знання, а відтак, і учні не в змозі збагнути, навіщо вчити даний предмет, що він дає для світосприймання.

- уміння володіти технологією добору матеріалу до уроку, до теми.

- знання, розуміння й володіння методами навчання. Існує певна закономірність, визначена динаміка видозмін методів навчання залежно від мети уроку, відібраного матеріалу уроку й результату, який ми хочемо отримати на даному уроці. Вчитель-майстер вбачає цю динаміку у варіюванні методів навчання.

- розуміння вибору форм навчання. Фронтальна, індивідуальна й групова форми навчання. Не можна дотримуватися лише однієї з них. Досвідчені викладачі знають, як здобувати знання, як заощаджувати години для отримання найбільшого ефекту в навчанні. Це не що інше, як уміле сполучення форм навчання.

- засоби навчання. Грамотний підбір засобів навчання, раціональний підхід до їхнього добору - майстерність вчителя. Декому засоби заважають, декому лінь з ними займатися, але все-таки, як добре, коли вони є. Але знову ж,

має бути режисура уроку, тісно пов'язана з їх використанням. А це теж майстерність.

- уміння чітко уявити собі, яким має бути результат навчання. Якщо вчитель розуміє, що нема споживи що уроку домагатися конкретних знань, умінь і навичок, він по-іншому прогнозує результати навчання. Педагогічна прогностика - велика праворуч і, якщо майстер навчився все робити не відразу, а поступово, поетапно, планомірно й розмірено, та від його роботи буде користь. Результат і позначка навчання мають збігатися. Але кожен урок приносити свій результат. Це майстерність. І кожен винний прагнути цього.

- мотивація навчання. Налаштованість дітей на навчання - одна з основних складових його успішності. Створення обставин, у яких учні будуть вчитися на кожному уроці, - це одна з основних складових майстерності вчителя. Вчитель - майстер настрою. майстер мобілізації учнів на навчальну діяльність.

- артистизм. Артистизм вчителя полягає не в ефектному піднесенні «себе», виконанні своєї «ролі» вчителя, а в справжній щирості спілкування з дітьми, інтелігентному спілкуванні, інтелектуальному. Артистизм вчителя — це глибинна людяність у всіх її проявах. Не «роль» завчена й зіграна, а постійний стан розуміння необхідності виконання визначеної мети.

- режисура уроку. Кожен вчитель - режисер свого уроку. Якщо він знає мету навчання в школі, розуміє, який внесок у це основне завдання школи вносить його предмет, він намагатиметься планувати свою діяльність упродовж усього періоду навчання й конкретно на шкільному уроці, підкоряючи всю свою діяльність з учнями конкретній меті. При цьому на кожному уроці буде підкоряти своїй режисурі всі прагнення.

- імпровізація. Імпровізація - одна з основних якостей вчительської майстерності. Є тема уроку, підібраний матеріал для викладу. Є чітко поставлена позначка уроку. І на тлі цього запрограмованого сценарію ще є, діти. Зі своєю сьогоднішньою налаштованістю на навчання своєю сьогоднішньою налаштованістю на сприйняття тебе – вчителя. І якщо ти не зумієш імпровізувати, інтерпретувати задумане, то урок не відбудеться.

- знання реальних можливостей дітей і вміння розвивати їхні здібності. Кожен урок учитель проводить в новому класі, і в шкільному класі - різні учні. Є обдаровані, є ті, що захоплюються твоїм предметом, є байдужі, є такі, які, на перший погляд, не в змозі його опанувати, але люблять тебе, є такі, що вірять і довіряють тобі, є й інші. Різні діти, різна частота їхньої налаштованості на твою особистість. Дуже важливо вірити в здібності шкільного учня. Знати їх, вірити й бачити, як кожен просувається по шляху віри в тебе й пізнання твого предмета.

Необхідно відзначити, що авторитетом користуються вчителі високоморальні, з гуманістичною спрямованістю особистості, милосердні, емпатійні, що вміють співчувати іншому, зрозуміти його й у той же час ділові, справедливі, принципові, працьовиті, оптимістично настроєні. У таких педагогів учень одержує заряд упевненості, знаходить підтримку своїй ініціативі в різних справах. Це все — загальнолюдські якості й властивості безвідносно до якої-небудь професії.

Таким чином, із професійних особливостей авторитетного вчителя важливе місце займає педагогічна майстерність. І.А. Зязюн під майстерністю розуміє комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності [2].

Авторитетний педагог має ерудицію в широкому діапазоні: це глибоке володіння наукою свого предмета, гарне знання багатьох інших або орієнтування в них. Це й поінформованість (іноді захоплення) у різних областях мистецтв. Це ставлення до володіння мовами, знання техніки, спорту, політики, багатьох побутових питань і т.д. Про такого педагога говорять: ерудит (від лат. *eruditio* - ученість, освіченість; «ходяча енциклопедія»). Ерудиція досягається постійною самоосвітою.

Актуальною є думка К.Д. Ушинського: У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила впливає тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статути та програми, ніякий штучний організм, наскільки добре він не був би осмислений, не може

заступити особистість у вихованні. ...Без особистого безпосереднього впливу вихователя на студента істинне виховання, що проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер [70]. Щоденна педагогічна практика свідчить: суттєвих результатів у вихованні досягають ті педагоги, які мають високу психологічну культуру, і навпаки - негативні приклади брутальності, що, на жаль, ще присутні в практиці, свідчать про відсутність культури. Тому психологічну культуру слід формувати цілеспрямовано й постійно розвивати.

Психолого-педагогічна ерудиція виявляється у вільному володінні науковими основами психології та педагогіки, умінні здійснити психолого-педагогічний аналіз різних навчально-виховних явищ і заходів, визначенні оптимальних способів педагогічного впливу, дійових методів і форм навчально-виховного процесу, тобто в рівні опанування об'єктивними закономірностями цих наук. Практичний рівень опанування досвіду людства визначається як психологічна техніка – комплекс знань, умінь, навичок, необхідних педагогові для того, щоб ефективно застосувати на практиці обрані ним методи педагогічного впливу як на окремих вихованців, так і на колектив у цілому. Володіння психологічною технікою є складовою частиною психологічної майстерності, потребує глибоких спеціальних знань з педагогіки й психології та особливої практичної підготовки [48]. Учитель-майстер, володіючи арсеналом педагогічних засобів, вибирає з них найбільш економні та ефективні, які забезпечують досягнення запроєктованих з оптимальними зусиллями [59].

Вчитель – майстер своєї справи має спостережливість вченого й у розумінні щиросердечних переживань своїх учнів - знаннями психолога.

У вихованні у вчителів культури спостереження велике значення мають знання загальної й вікової психології, педагогіки, історії педагогіки й приватних методик. Ці науки допомагають розібратися в закономірностях процесу навчання й виховання й зробити його організованим й цілеспрямованим.

Знання в області зазначених наук допоможуть вчителю правильно оцінювати кожний вчинок своїх учнів і науково обґрунтованими методами вивчати кожного учня й дитячий колектив у цілому.

У творчій педагогічній діяльності не буває двох зовсім однакових випадків, що вимагають тих самих мір педагогічного впливу. Та сама міра щодо відношення до одного учня дає позитивний ефект, стосовно іншого - негативний, а стосовно третього не дає ні якого ефекту. Кращі вчителі знають індивідуальні особливості кожного учня, розуміють психологію дитини, знаходять шлях до серця своїх вихованців і в цьому бачать радість творчої педагогічної праці.

Професійно-психологічні якості у вчителя виховуються шляхом систематичної роботи над собою й запозичення кращого досвіду в інших педагогів, тому що риси характеру гарного вчителя й вихователя формуються в педагогічному колективі.

Педагогічна професія жадає від вчителя постійного вдосконалювання своїх знань, практичних умінь і навичок. Всебічність інтересів і знань вчителя є необхідною умовою його успішної шкільної й суспільної роботи. Погано, якщо знання й загальний розвиток вчителя не виходять за рамки вузької предметної спеціальності. А ще гірше, якщо його знання укладаються в обсяг підручника. Такий вчитель не має авторитет серед учнів і сам не одержує морального задоволення від своєї праці.

Авторитет до вчителя приходить не відразу. Для цього потрібно багато часу спілкуватися з учнями й показати, виявити свої кращі риси і якості в різних областях життя й не тільки в чисто професійній роботі. Говорять, що педагог спочатку працює на авторитет, а потім авторитет працює на нього. Психологи (М.С. Клевченя, Г.М. Красневська й ін.) відзначають явище іррадіації (від лат. *irradiare* – сіяти, випускати промені; поширення процесу порушення або гальмування в центральній нервовій системі) авторитету: поширення його на ті сфери діяльності, де людина ще себе не виявила і поки сама себе не вважає авторитетною [2]. Хоча сам носій авторитету в чомусь і не

вважає себе таким, але інші так про нього думають. А якщо фахівець у якійсь конкретній області знань або діяльності виявить некомпетентність, те інші оцінять його як ні в чому не знаючого й, виходить, взагалі неавторитетного. Це теж явище іррадіації, тільки спрямоване проти авторитету.

Сильний і сприятливий вплив авторитетного вчителя на вихованців відзначається багатьма педагогами минулого й сучасності. Є спеціальні наукові дослідження про авторитет вчителя і його виховної ролі (Н.А. Петров, М.Ю. Кондратьєв, С.Б. Єлканов, Л.М. Мітіна й ін.). Формування авторитету у вчителя було постійною й пріоритетною турботою багатьох поколінь педагогів.

Хотілося б відзначити, що поведінка вчителя відіграє важливу роль у формуванні авторитету. При вирішенні виховних або навчальних питань вчитель не може користуватися рецептами, шаблоновими схемами й механічно запозиченим досвідом інших вчителів. Проявом творчих здібностей вчителя в вирішенні навчально-виховних питань і є педагогічний такт. Педагогічний такт неможливий без знання вчителем свого предмета й педагогічної науки, особливо вікової й педагогічної психології.

Педагогічний такт чисто професійна якість вчителя. Він є одним зі складових для формування авторитета. Педагогічний такт є професійна, психолого-педагогічна особливість поведіння вчителя у взаєминах з учнями, що відповідає цілям і завданням виховання та, що виявляється у творчій, педагогічно виправданій винахідливості, спритності, ініціативності, в обдуманості дій, у самовладанні, витримці, у чуйному й вимогливому відношенні до дітей [61, с. 127].

Педагогічний такт – це вміння знаходити в кожному випадку найбільш правильний педагогічний прийом. Однаковою мірою це стосується навчальної й виховної роботи. На уроці педагогічний такт в основному є наслідком глибокого знання вчителем свого предмета й володіння методикою, знаннями вікових і індивідуальних особливостей учнів. У виховній же роботі педагогічний такт – результат знання основ педагогіки, загальної й дитячої психології. Це вміння вчителя тримати себе з дітьми, вміння в кожному

окремому випадку зрозуміти стан учня, його спонукання, інтереси й знайти найбільш діючу міру виховання.

Педагогічний такт – це міра педагогічної доцільності й корисності вчинків вчителя, його слів, засобів і взагалі обігу з учнями. Все те, що виходить за межі педагогічної доцільності, що в діях і вчинках вчителя суперечить виховним завданням, є порушенням педагогічного такту. Педагогічний такт дозволяє вчителю творчо розв'язувати навчально-виховні питання з урахуванням конкретної ситуації, вікових і індивідуальних особливостей учнів.

Вчитель, що не проявляє у взаєминах з учнями педагогічного такту, не може мати авторитет. Вимогливість, чуйність, справедливість і чесність вчителя у відношенні до учнів у тім й складається, що він є однаковим до всіх і своєю спостережливістю й педагогічним чуттям уловлює всякі зміни в поведінці класу, проявляє педагогічний такт. У педагогічному такті переплітаються кращі якості вчителя.

Ознакою педагогічного такту вчителя є педагогічно виправдана творча винахідливість, педагогічна спритність, ініціативність вчителя, що дозволяють у процесі роботи з дітьми творчо розв'язувати навчально-виховні питання. Швидке ухвалення рішення і його виконань є необхідною ознакою педагогічного такту тільки в тому випадку, коли воно викликається необхідністю, конкретними умовами. Припустимо, учень на уроці порушив правила поведінки. Щоб навести порядок у класі, потрібно відразу обрати відповідну міру педагогічного впливу. На допомогу вчителю в таких випадках приходять його педагогічний такт, педагогічна спритність.

Педагогічний такт є необхідною умовою завоювання вчителем авторитету серед учнів - цією основою виховного впливу. Авторитетні вчителі, як правило, мають педагогічний такт (чуйні, вимогливі до дітей, творчо вирішують педагогічні питання, ініціативні, спритні, кмітливі, мають самовладання й терпіння, у взаєминах з учнями не допускають брутальності й не застосовують антипедагогічних заходів впливу, мають навички й звички

культурного поводження, досконало знають свій навчальний предмет і методику викладання, мають високий моральний вигляд).

К.Д. Ушинський, який володів справжнім педагогічним тактом, писав, що жоден педагог «ніколи не може стати гарним вихователем-практиком без такту. ...Ніяка психологія неспроможна замінити людині психологічного такту, який незамінний у практиці в силу того, що діє швидко й вміть... і який передбачає приязнь без удаваності, справедливість без прискіпливості, доброту без слабкості, порядок без педантизму й, головне, постійну розумну діяльність» [70]. Основні ознаки педагогічного такту: людяність без зарозумілості; вимогливість без брутальності та прискіпливості; педагогічний вплив без наказів, навіювань, попереджень, без приниження особистої гідності учня; вміння висловлювати розпорядження, вказівки та прохання без благання, але й без марнославства; вміння слухати співрозмовника, не виказуючи байдужості та вищості; врівноваженість, самовладання й діловий тон спілкування без дратівливості та сухості; простота в спілкуванні без фамільярності та панібратства, без «показухи»; принциповість і наполегливість без упертості; уважність, чутливість і емпатійність без їх підкреслення; гумор без насмішки; скромність без удаваності.

Отже, педагогічний такт виховується й набувається разом з психологічною культурою й конкретно виявляється в педагогічній діяльності. Він є показником зрілості вчителя як майстра своєї справи. Це сильний засіб, за допомогою якого вихованців можна перетворити на своїх спільників чи, навпаки, суперників. Педагог винний працювати над формуванням власного педагогічного такту й постійно його вдосконалювати. Як немає межі досконалості, так і немає межі вияву різноманітних і багатогранних сторін педагогічного такту. Його вдосконаленню сприяє так званий соціальний інтелект - особлива індивідуальна його якість, що дає змогу розуміти дитину, розпізнавати найбільш суттєві її риси, усвідомлювати мотивацію її поведінки. Соціальний інтелект проявляється як соціальна спрямованість, готовність до співробітництва, особиста зацікавленість у добробуті інших; соціальна

ефективність як очікування успіху в розв'язанні міжособистісних взаємин; емпатійний інтерес та особисте співчуття, які забезпечують декодування невербальних ознак емоційних переживань; адекватне визначення ціннісних аспектів ставлення до себе й до інших [5].

Таким чином, педагогічний такт – це професійна якість вчителя, за допомогою якого він у кожному конкретному випадку застосовує до учнів найбільш ефективний засіб виховного впливу. Такт є наслідком творчості вчителя, показником гнучкості його розуму. Він залежить від особистих якостей вчителя, його кругозору, культури, волі, професійної майстерності.

Педагогічний такт виховується, здобувається разом з майстерністю. Він - результат духовної зрілості педагога, великої роботи над собою по придбанню спеціальних знань і виробленню вмінь спілкування з тими, яких навчають,.

Авторитет вчителя також залежить від того, який стиль взаємодії склався у вчителя з учнями. Характеризуючи демократичний стиль педагогічної взаємодії, можна підкреслити, що він найбільш прийнятний у реалізації навчально-виховного процесу.

Вчитель, що проявляє рівною мірою високий рівень вимогливості й поважного відношення до учнів, має справжній авторитет у дітей, вони йому довіряють, до його думки прислухаються, часто звертаються по допомогу. Дисципліна на його уроках, як правило, свідома. Якщо вчитель керується демократичними засадами, то для його класу буде характерний «мажорний» психологічний клімат, високий рівень групової згуртованості.

Міміка демократичного педагога стримана, тверда, але без ознак жорстокості: обличчя його спокійне, виражає вольові риси його характеру. Поза, як правило, відкрита й підкреслює почуття власної гідності, він не допускає зайвих, хаотичних рухів, не скований, усе в його поведінці говорить про врівноваженість і витримку. Демократичний педагог не підвищує голос на дітей, намагається бути рівним у спілкуванні з учнями, звертається до них по іменах, не виділяє «мазунчиків». У процесі організації діяльності він частіше вживає вираз, що характеризує прохання, обґрунтовану й логічну вимогу.

Для авторитарного стилю педагогічної взаємодії в більшій мірі характерно вимогливо й у меншому ступені поважне відношення до учнів. Авторитарний педагог може домогтися сліпого підпорядкування шляхом диктату, натиску, психологічного тиску. Важливо звернути особливу увагу на те, що учні бояться такого вчителя, намагаються виконувати всі його вимоги тільки, щоб не мати неприємностей. Діти зовні підлещуються перед ним. Авторитарному педагогові в більшості випадків не довіряють. Він часто має помилковий авторитет.

Психологічний клімат у класі, яким керує авторитарний педагог, псевдо інтелігентний. Для його міміки характерна перевага похмурого, колючого погляду, часто у виразі обличчя можна прочитати невдоволення, снобізм або перебільшену зарозумілість. У його жестах відчувається владна нетерпимість до думки опонента. Авторитетний педагог може накричати на дітей, може грубо обірвати невірну відповідь учня. Організує діяльність у приказному тоні, часто вживаючи при цьому категоричні висловлення.

Для ліберального стилю педагогічної взаємодії в більшій мірі характерно поважність і в меншому ступені вимогливе відношення до учнів. Авторитетом серед дітей такий вчитель не користується, тому що школярі відчувають його психологічну слабкість; він не послідовний у своїх діях, розкиданий, часто свої вимоги не доводить до логічного завершення. Поважне відношення до дітей створює в них враження легковажної, добродушної людини, у цілому гарного, але якого слухатися не обов'язково. Дисципліна на уроках такого вчителя погана, у класі галасливо, діти не слухають пояснень. Ліберальний стиль також має негативні наслідки. Часто школярі виражають невдоволення й протест проти такого стилю класного керівництва, оскільки в остаточному підсумку мнима воля, що вимотує діє на самих дітей. Міміка ліберального педагога часто виражає добродушність, але разом з тим деяку нервозність. Його поза свідчить про нерішучість, невпевненість у собі.

Антипедагогічний стиль взаємодії з учнями в практиці роботи вчителя неприпустимий. Цей стиль характеризується низькою вимогливістю й

неповажним відношенням до дітей. Вчитель, що поводить не педагогічно, вносить сум'яття й невпевненість в оцінку учнями своєї поведінки, руйнує моральні цінності й пізнавальні інтереси, породжує особистісне відчуження. Такий вчитель є соціально небезпечним [48, с. 67].

Розглянувши особистісний і професійний компоненти педагогічного авторитету, потрібно помітити, що всі, розглянуті якості педагога особистісного компонента (любов до дітей, до професії; повага, довіра до школяра, загальна культура поведінки, оптимізм, вимогливість, суворість, справедливість, терпіння, і т.д.) і професійного компонента (професійні знання педагогічний такт, стилі взаємодії й т.д.) тісно взаємопов'язані.

Твердження К.Д. Ушинського про те, що педагог живе доти, поки вчиться, у сучасних умовах здобуває особливе значення. Саме життя поставило в порядок денний проблему безперервного педагогічного утворення. Кожен спеціаліст має поповнювати, поглиблювати та вдосконалювати свої знання. Щоб успішно вирішувати завдання, які стоять перед вчителем, щоб бути для учнів завжди цікавою людиною, треба постійно навчатися самому. Кожен вчитель має активно працювати над собою – це залог професійного успіху. А. Дистерверг писав, маючи на увазі вчителя: Він лише доти здатний насправді виховувати й утворювати, поки сам працює над своїм власним вихованням й утворенням [26, с. 11].

Отже, зовсім очевидно, що авторитет педагога в очах учнів тісно пов'язаний з особистісними й професійними якостями педагога. Перераховані компоненти – обов'язкові складові частини авторитету педагога. Але для того щоб у сумі виявився бажаний результат, не досить просто механічного їхнього додавання. Для цього вони повинні бути освітлені індивідуальною творчістю вчителя. Кожний педагог повинен сам на практиці підібрати свій власний ключик до сердець своїх учнів і вже з їхньою допомогою вирішити для себе загадку авторитету.

1.3. Педагогічні умови формування авторитету майбутнього вчителя

Формування авторитету педагога характеризується тимчасовою довжиною. Це тривалий процес, що має свою логіку. Розглянемо цей процес .

Перший етап - це вибір професії вчитель.

Для того щоб овоїти певну професію, а потім успішно трудитися, людина повинна мати конкретні якості, що відповідають тим вимогам, які пред'являє ця професія до особистості працюючого. Тому дуже важливо, обираючи професію, знати ці вимоги. Професія вчитель відноситься до типу людина – людина [27]. Сформулюємо вимоги для даного типу професій. Головний зміст праці в них зводиться до взаємодій між людьми. Якщо не ладиться ця взаємодія, виходить, не ладиться й робота. Тому істотне значення має вміння встановлювати й підтримувати контакти з людьми, здатність розуміти людей, розбиратися в їхніх особливостях. Ось перелік особистісних якостей, які дуже важливі в роботі вчителя:

- стійкий, гарний настрій у процесі роботи з дітьми;
- потреба в спілкуванні;
- здатність подумки ставити себе на місце іншої людини, швидко розуміти наміри, помисли, настрої дітей;
- уміння розбиратися в людських взаєминах;
- гарна пам'ять, що дозволяє тримати в розумі знання про особистісні якості великої кількості людей;
- уміння знаходити загальну мову з різними людьми;
- терпіння.

Якщо вимоги, пропоновані професією вчитель до людини збігаються з його особистісними якостями й можливостями, то говорять про професійну придатність. В основі професійної придатності лежать насамперед здатності індивідуума. Під цим терміном звичайно розуміють такі індивідуально - психологічні особливості людини, які допомагають йому домогтися успіху в якій-небудь діяльності. Але окрім знань з психології, на думку дослідника

В.Селезньова, вчитель повинен бути інтелектуально розвиненою особистістю, добре знати свою справу [63, с. 71].

Якщо дитина хоче стати вчителем, то вона може спробувати провести урок у молодших класах під керівництвом вчителя.

І якщо вимоги, пропоновані до професії вчитель, відповідають особистості, те ця людина може сміло вибирати професію вчителя.

Може трапиться так, що психологічні особливості будуть не повністю відповідати вимогам професії, що хочуть вибрати. Але не потрібно втрачати надію. Адже багато здібностей, людина, якщо вона захоче, може розвинути в себе сама.

Другим етапом становлення справжнього авторитету вчителя є оволодіння педагогічною майстерністю.

Оволодіння елементами педагогічної майстерності відбувається в спеціальних навчальних закладах. Процес педагогічної підготовки майбутнього вчителя повинен бути організований у послідовності, що відповідає закономірностям засвоєння знань і оволодінні вміннями й навичками.

Студентові необхідно одержати досить теоретичних знань по психології, педагогіці, інформації про педагогічні вміння, про їхній зміст і структуру, про ті дії й навички, з яких вони складаються, про шляхи й методи оволодіння ними. Важливо, щоб студент зрозумів, що він може засвоїти за допомогою лекцій, семінарських занять і інших форм навчальної роботи (самостійної роботи, курсових, дипломних), а що залежить від нього самого, від його здатності спостерігати за педагогічними явищами, від його прагнення й активності в саме розвитку. Цей етап повинен перетворювати педагогічну практику, щоб останнє не перетворилося в шлях проб і помилок, і щоб внаслідок своєї неефективності не привела до розчарування в можливостях педагогічної діяльності. Це знайомство із психолого-педагогічними дисциплінами, з теорією й практикою навчання й виховання учнів.

Наслідком цього етапу, що створює необхідні орієнтири для прийняття педагогічних рішень є етап педагогічної практики (наприклад, у школі, у

таборі). Він може бути реалізований у самих різних варіантах: заняття по аналізу педагогічних ситуацій, по побудові моделей педагогічного поведіння, практичні педагогічні заходи, проведені студентами з дітьми й т.д.

Всі ці варіанти поєднує одна загальна ідея - майбутньому вчителю самому необхідно проробити все те, про що він знає, але практично не виконував і тому не вміє робити. Уміння є результат відповідної дії, притому дії того, хто опановує ними. Виходить, тільки адекватна дія – засіб оволодіння вмінням. Добре відомо, що знати, як потрібно діяти, ще не значить уміти так діяти.

Процес оволодіння педагогічними вміннями вимагає не тільки інформації про їх і відповідні практичні дії, але й всебічного осмислення загальних і типових, приватних і різноманітних проявів умінь, докладного аналізу практичних дій. Це значить, що за ознайомлювальною практикою повинні впливати семінарські заняття, різні спецкурси й інші форми навчання. Тільки тоді з'явиться можливість зв'язати теоретичні знання із практикою.

Третій етап повинен бути прямим попередником педагогічної практики, що завершується, мета якої специфічна: не заново починати опановувати педагогічними знаннями й уміннями, а шліфувати останні безпосередньої практичної педагогічної діяльності, що в значному ступені полегшує період після вузівської професійної адаптації.

Педагогічна практика на випускному курсі являє собою четвертий, заключний етап професійно - педагогічної підготовки майбутнього вчителя.

Вузівська практика показує, що чим точніше дотримуються описаних вище закономірностей, тим більше успішно здійснюється процес професійного становлення майбутнього вчителя.

У вузах формуються також комунікативні вміння. Майбутньому вчителю необхідно знати й володіти формами й культурою спілкування. Тренінг професійного - педагогічного спілкування можна здійснити на заняттях по педагогіці, спеціальних семінарів і спеціальних курсів, практикумів, у період педагогічної практики й інших випадків. Особливо важливо, щоб студент сам

опанував прийомами саме тренінгу й регулярно відпрацьовував необхідні комунікативні вміння й навички.

У процесі оволодіння засобами педагогічної комунікації можна виділити ряд елементів:

- навчання спілкуванню. Розвивається здатність до рефлексії, до усвідомлення власного поведіння в спілкуванні, внутрішнього стану особистості і його зовнішніх проявів;
- оволодіння вмінням почувати інтелектуальні, емоційні й морально-вольові стани учнів, уміння стимулювати активність учнів (перегляд кінокадрів, телепередач і спостереження за конкретними людьми);
- розвиток здатностей не тільки до сприйняття й установа контактів, але обов'язково й до активного педагогічного впливу на учнів, оволодіння засобами цих впливів.

Особливо варто розглянути проблему самовиховання організаторських умінь майбутнього вчителя. Так чи інакше в процесі навчання в студентів накопичується досвід розвитку організаторських умінь. В організаторські вміння майбутнього вчителя входять уміння задавати роботу, здійснювати контроль, оцінювати результати, вносити корективи.

Організаторські вміння студент одержує внаслідок:

- копіювання організаторських дій вчителів, інших осіб;
- перенос досвідів організаторських дій у нові ситуації;
- планування й реалізації дії за завданням педагогів;
- прояву достатньої самостійності, ініціативи, організує педагогічно доцільне життя учнів: уміють побудувати перспективу, поставити мету й завдання, організувати їхнє виконання до кінця, оцінити результати.

У вузі формуються також і особистісні якості необхідні майбутньому вчителю. Це моральна позиція на добро, естетичне вираження й ін.

Моральне самовиховання майбутніх вчителів полягає в тому, щоб морально належно перетворити в особистісно-споживче, щоб будувати своє ставлення відповідно до норм моралі в самих різних й конкретних життєвих

ситуаціях. Справа в тому, що моральне завжди є відношенням людським, а інтереси людей можуть не збігатися. Як тільки студентові прийдеться налагоджувати взаємини між двома учнями по справедливості, він відразу ж відчує, що кожний з них у поняття справедливості вкладає своє розуміння.

Тільки реальні моральні дії самого студента (морально - пізнавальні, емоційно-моральні й морально-поведінкові) сприяють його моральному самовихованню.

Щоб успішно займатися моральним самовихованням, мало знання норм моральності. Необхідно мати уявлення про свої моральні якості, реалістично оцінювати себе: які якості в собі закріплювати, які розвивати, від яких позбутися, які здобувати.

Для практичної навчально-виховної роботи майбутнього вчителя важливо й естетичне самовиховання. Естетичні уподобання вчителя проявляються у всьому: у його зовнішньому вигляді, у манерах, вчинках, у відносинах до навколишнього світу, до праці.

У розвитку естетичної культури майбутнього вчителя більшу роль відіграють література й мистецтво. З їхньою допомогою облагороджуються його думки, почуття й вчинки, вся його особистість, у такий спосіб у навчальних закладах закладаються основні компоненти педагогічного авторитету вчителя.

Подальший розвиток основних компонентів і оволодіння педагогічною майстерністю відбувається під час викладання в школі. Право викладати вчителю дає наявність диплома про закінчення педагогічного навчального закладу. Це формальний рівень становлення авторитету. Він характеризується наявністю владних повноважень і базується на рольовому компоненті авторитету.

У ствердженні педагогічного авторитету відповідальну роль відіграє первинна само презентація, коли вчитель предстає як посадова особа, наділена певними владними повноваженнями, а діти - як його учні й вихованці.

Завдання педагога - піднести себе обличчям, показати свої сильні сторони.

Справедливо писав педагог І. Зюзюкін: Їм потрібні яскраві, з «ізіюминкою» особистості, не просто гарна людина, а щоб обов'язково чимсь піднімався над іншими, чимсь був наділений надміру [26]. Такий педагог повинен бездоганно знати свій предмет. А от «ізіюминкою», що залучить учнів можуть бути відмінні знання художньої літератури, уміння цікаво розповідати, знання кіно, театру, музики, техніки, спорту, уміння красиво малювати й т.п.

Ефект від впливу першого заняття на учнів підсилюється, педагогом починають захоплюватися.

Використовуючи такий підхід знайомства, варто пам'ятати, що молодші школярі, характеризують педагога по враженню від першої зустрічі. Причому нерідко, один вчинок, втім, як і один промах, абсолютизуються й можуть створити стійке неправильне враження про старшого. Змінити його надалі буде важко. Тут можна легко придбати авторитет і швидко його втратити. Тому умовою успішного формування авторитету є ретельне контролювання свого поведіння, дуже серйозні відносини до першої зустрічі, недопускання помилки й помилок, а якщо вони трапилися,- чесно зізнатися в цьому [45, с. 100].

Знаходження педагогічного авторитету в конкретному класі залежить від рівня розвитку групової свідомості, системи лідерства, від того, хто із учнів править і як складаються з ними взаємини вчителя.

В остаточному підсумку характер авторитетних відносин обумовлений тим, наскільки повно й різнобічно розкривається в педагогічному спілкуванні особистість вчителя, як він транслює не тільки знання, але й особистісний зміст, роблячи надбанням учнів незвичайність і багатство своєї індивідуальності.

Сьогодні, як і сто років тому, актуально звучать слова К.Д. Ушинського про те, що вплив особистості вчителя становить виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні системою покарань і заохочень [70].

В період адаптації молодого спеціаліста в школі велика роль колег, насамперед, досвідчених вчителів-методистів, керівників педагогічного колективу, тобто всіх, хто щодня перебуває поруч із вчителем. Однак цим не вичерпується весь спектр роботи, важливо, щоб він не втрачав зв'язки з вузом, прагнув самостійно виявляти свої труднощі й шляхи їхнього усунення, знаходити «крапки росту», складати програму особистісного й професійного самовдосконалення. У цей період особливо важливо організувати консультування, школи молодого педагога, проблемні курси по напрямках відповідно до потреб вчителя, психологічні тренінги. Таким чином, психологічна орієнтація майбутнього вчителя на професійну діяльність представляє безперервний процес супроводу людини з моменту виникнення потреби «бути вчителем» до моменту становлення вчителя-професіонала. Весь цей довгий шлях старшокласник-студент-молодий вчитель може пройти під керівництвом викладачів вузу, психологів і педагогів.

Для підтримки авторитету необхідно, щоб вчитель займався не тільки самовихованням, але й самоосвітою. Вчитель повинен постійно поповнювати свої знання новими методиками, технологіями й іншими цікавими новинками в області своїх предметів і дисциплін, стежити за виходом методичної літератури й проходити курси підвищення кваліфікації.

З перших моментів спілкування вчителів важливо не підкреслювати своїх рольових переваг, а наголосити на особистісній само презентації. Людяність, довіра, доброзичливість забезпечують відкритість школярів його впливу.

Питання становлення авторитету вчителя розглядалося і в психологічній літературі. Так, наприклад, психологи виділяють певні етапи становлення педагогічного авторитету [32]. На першому етапі вчитель виступає, як джерело необхідної інформації. На цьому етапі вчитель в очах учня може виявитися до деякої міри позбавленим індивідуальності: його особистісні якості можуть не фіксуватися або навіть сприйматися суцільно негативно, що однак, не зменшує його значимості як власника необхідних відомостей. Подібні відносини багато

в чому ситуативні: вони складаються й реалізуються лише в умовах дефіциту інформації й руйнуються, якщо вона в достатньому обсязі виявляється доступною зацікавленій особі.

На другому етапі він стає референтною особою, до думки якого школярі прислухаються й ураховують при рішенні особистих і групових проблем. Цей тип відносин, у відмінності від першої стадії становлення авторитету, характеризується особистісним баченням, особистісною розвагою. У той же час висока референтність вчителя не виключає можливості негативного відношення учня до нього як до особистості. Незважаючи на те, що відношення референтного вчителя інтерпретувемим фактом і обставиною відіграє роль свого роду орієнтира в житті, учень нерідко буває не згодний із цією оцінкою, не приймає її як незаперечно вірну й часом може зайняти позицію, що називається від противного.

Наділений повноваженнями свого становища й у силу цього здатний істотно впливати на життєдіяльність класного колективу, вчитель, як правило, є для учнів референтною особою, думки якого вони враховують при рішенні як особистих, так і взагалі групових завдань. У зв'язку із цим практично будь-який школяр, перш ніж обрати ту або іншу практику свого поведіння повинен співвіднести свої наміри з позиції вчителя. І хоча ця позиція не обов'язково буде прийнята школярем, вона вплине на його наступні вчинки.

І тільки на третьому етапі він стає авторитетним. Ця стадія характеризується якісно більше високим, чим на двох попередніх етапах, рівнем значимості педагога для школяра. Авторитетному вчителю авансується довіра, його думка є споконвічно вірною. Сприймається як керівництво до дії, а успіх очікується й передбачається. Такі відносини виявляють собою приклади яскраво вираженої особистісної переваги й мають глибоко емоційне забарвлення.

Оцінка такого педагога учнями практично завжди суцільно позитивна. Якщо в референтного вчителя школярі, не заперечуючи його значимості для них, нерідко констатують не тільки імпонуючі їм якості, але й негативні

особистісні властивості, то, характеризуючи педагога, що користується в них авторитетом, вони описують його якості винятково зі знаком “плюс”. Більше того, ті самі якості педагога можуть принципово по-різному оцінюватися одними й тими ж школярами залежно від того, про кого мова йде - про авторитетного або неавторитетного вчителя.

Отже, ми послідовно розглянули три рівні значимості педагога для учня - джерело інформації, референтна особа, авторитетна особа. Ці позиції з одного боку, є вузловими крапками кількісного росту значимості вчителя для учня, а з іншого боку - рубіжами, що позначають якісно різні рівні, міжособистісної переваги в шкільному колективі.

Таким чином, авторитет вчителя не завойовується миттєво, хоча й перша зустріч з учнями має велике значення. М. Кондратьєв підкреслює, що формування авторитету вчителя – це складний, розгорнутий у часі процес, що відбувається в умовах спільної діяльності вчителя та учнів [32, с. 59-65].

Отже, ми з'ясували, що у формуванні педагогічного авторитету можна виділити дві умови:

- правильний вибір професії.
- оволодіння педагогічною майстерністю: у навчальному закладі; або самовиховання, самоосвіта (курси підвищення кваліфікації).

Основним засобом підтримки авторитету серед учнів є самовиховання й самоосвіта, і тільки той, хто сам постійно вчиться й удосконалює себе морально, має право вчити й виховувати інших.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ АВТОРИТЕТА ВЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Методика проведення дослідження

Вчитель, його професійна компетентність, імідж, престиж, авторитет набувають надзвичайно важливого значення в сучасному світі. Для того, щоб вчитель міг успішно виконувати свої основні завдання, він повинен бути авторитетом для своїх учнів. А для цього, як ми вже розглядали в першій частині нашої роботи, він повинен володіти двома основними компонентами педагогічного авторитету: особистісним і професійним.

Завданням нашого експерименту була перевірка висунутої нами гіпотези (компоненти, які складають зміст педагогічного авторитету вчителя, залежать від його професійної спрямованості, педагогічного досвіду й вікових особливостей). Перевіримо, які професійні й особистісні якості вважають необхідними для авторитетного вчителя різні суб'єкти навчально-виховного процесу.

Дослідження проводилося зі студентами V курсу ЗНУ та з молодими вчителями школи. У дослідженні брало участь 30 вчителів шкіл (стаж роботи до 5 років) та 40 студентів V курсу.

Для виявлення професійно-особистісних якостей вчителя, які є найбільш важливими для студентів, обрані наступні методи:

- метод ранжування
- метод письмового опитування
- метод бесіди

Для перевірки якостей педагога, які цінують найбільше вчителі, використовували наступні методи:

- ранжування

- тестування
- метод письмового опитування

1. Ранжування – це розташування по значимості (за рангом) яких-небудь об'єктів або розміщення в порядку черговості по ступені особистісної значимості. Випробуванним були запропоновані картки з написаними на них поняттями так, щоб вони спочатку розкладали їх перед собою в певній послідовності й лише потім позначили цифрами цю послідовність. Тут важливо врахувати одну важливу умову: слова повинні мати єдину морфологічну характеристику: дієслова, займенники, прикметники, іменники - інакше ранжування неможливо.

Студентам запропонували розташувати якості вчителя по значимості. Було запропоновано 11 характеристик вчителя для ранжування по ступені важливості:

- добре знає свій предмет
- доступно пояснює урок
- справедливий
- добре одягається
- цікаво веде урок
- добрий
- вимогливий
- терплячий
- суворий
- чуйний
- всебічно розвинений

Вчителям були запропоновані якості характеру, які треба було розташувати по важливості: Відповідальність; працьовитість; скромність; ініціативність; самовиховання; порядність; справедливість; комунікабельність; вимогливість; самоосвіта; доброзичливість; почуття гумору; тактовність; скромність.

2. Тестування це випробування, досвід. Були названі стандартизовані завдання, за допомогою яких проводиться психологічне дослідження.

Використовувалася методика «Психологічний портрет вчителя» (Г.В. Резапкіна). Дана методика дозволяє побудувати «портрет» вчителя по наступних шкалах: пріоритетні цінності, психоемоційний стан, самооцінка, стиль викладання, рівень суб'єктивного контролю. Методика допомагає побачити психологічні причини професійних ускладнень перш, ніж вони стануть очевидні для учнів і колег, і прийняти рішення - мінятися самому, міняти роботу або залишити все, як є. Це - тільки початок роботи вчителя над собою. Продовженням може бути участь вчителя в тренінгах професійного й особистісного росту.

3. Метод письмового опитування. Була використана бесіда й анкетування. Бесіда – самостійний або додатковий метод дослідження, застосовуваний з метою одержання необхідної інформації або роз'яснення того, що не було досить ясним при спостереженні. Бесіда проводилася по заздалегідь наміченому плану з виділенням питань, що вимагають з'ясування. Анкетування - метод масового збору матеріалу за допомогою анкети.

Вчителям були задані наступні питання:

- наскільки ви задоволені своєю роботою?
- хто є авторитетом особисто для вас – вчителя?

Студентам були задані питання:

- чим визначається авторитет людини?
- що сприяє авторитетові вчителя серед оточуючих?
- що заважає вчителю здобувати авторитет?
- яких вчителів ви б хотіли мати: «з досвідом» або «нового покоління»?

4. Методика незакінчених речень. Вона відноситься до класу проєктивних психологічних процедур і традиційно використовується в психодіагностиці для вивчення суб'єктивних переживань, очікувань, патологічних станів особистості, а також проблем міжособистісного сприйняття й взаємодії.

Студентам запропонували продовжити речення:

1. Мені подобається вчитель, що.....
2. Авторитетний вчитель - це...
3. Мені дуже не подобатися, коли вчитель...

2.2. Аналіз результатів дослідження

Дослідження проводилося в невеликих групах або індивідуально. Випробувані одержували інструкції й бланки відповідей. Після проведення різних видів опитування, дані були оброблені та зроблено аналіз. На основі отриманих даних були зроблені висновки.

Методика «Продовж речення». Студентам запропонували продовжити речення:

1. Мені подобається вчитель, що.....
2. Авторитетний вчитель - це...
3. Мені дуже не подобатися, коли вчитель...

Проаналізувавши відповіді на речення «Мені подобається вчитель, що...» і «Авторитетний вчитель – це ...», можна сказати, що студенти вважають, що вчитель повинен бути справедливий, добрий, вимогливий, чуйний. На їх думку, авторитетний вчитель, це «вчитель, що добре знає й уміє піднести свій предмет», а також «цікаво веде свій урок» і «всебічно розвинений». Студентам подобаються вчителі, які не тільки добре знають свій предмет, але й люблять, поважають і розуміють своїх учнів.

На речення «Мені не подобається, коли вчитель.....», одержали такі відповіді: не знає свій предмет, злий, кричить, має поганий зовнішній вигляд.

Таким чином, можна зробити висновок, що студенти вважають, що гірше всього, коли вчитель не досить добре знає свій предмет. Зовнішній вигляд вчителя також робить на них вплив і формує відповідне відношення. Кращий вчитель для них той, хто викликає в них інтерес до вивчаємого предмета. Серед

якостей особистості ідеального вчителя вони називають високу культуру, ерудицію й знання предмета, вимогливість стосовно учнів, сумлінне відношення до виконання своїх обов'язків, чуйність, увагу, такт. Авторитетний вчитель повинен користуватися загальною повагою навколишніх. За результатами дослідження видно, що студенти більш суворо оцінюють вчителя, його знання, методику уроку, зовнішній вигляд. Студентам не подобається, коли вчитель зривається й кричить, не вміє тримати дисципліну, безвідповідальний, не справедливий.

Метод ранжування.

Студентам запропонували розташувати якості вчителя по значимості. Було запропоновано 11 характеристик вчителя для ранжування по ступені важливості: добре знає свій предмет; доступно пояснює урок; справедливий; добре одягається; цікаво веде урок; добрий; вимогливий; терплячий; суворий; чуйний; всебічно розвинений

Результати методу ранжування студентів представлені на рисунку 2.1.

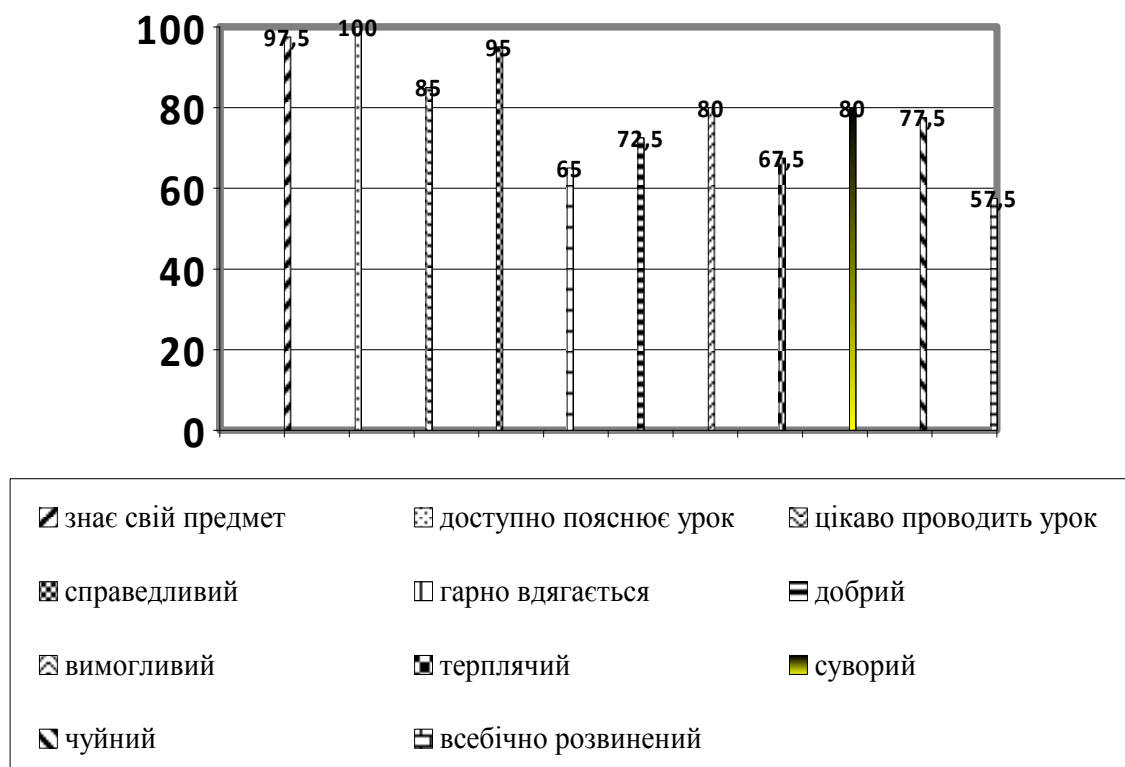

Рис. 2.1. Результати методу ранжування студентів

При аналізі рисунка видно, що всі студенти (40 осіб) хочуть, щоб вчитель доступно пояснював урок. Це становить 100%. Наступними важливими вимогами є - знання предмета - 97,5% і справедливість - 95%. У той же самий час вимогливість і суворість вчителя для студентів теж дуже важливі, вони становлять 80%.

Результати методу ранжування студентів представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати методу ранжування студентів

№	Показники	% відповідей	№ ранга
1	Доступно пояснює урок	100	1
2	Добре знає свій предмет	97,5	2
3	Справедливий	95	3
4	Цікаво проводить урок	85	4
5	Суворий	80	5
6	Вимогливий	80	6
7	Чуйний	77,5	7
8	Добрий	72,5	8
9	Терплячий	67,5	9
10	Гарно вдягається	65	10
11	Всебічно розвинений	57,5	11

Отже, можна зробити висновок, що для випускників закладів вищої освіти є важливими добре знання предмету та доступне пояснення матеріалу уроку.

Метод бесіди.

Бесіда проводилася індивідуально з кожним студентом. Питання бесіди представлені у Додатку А. На основі відповідей студентів, були визначені основні вимоги, які студенти пред'являють до вчителя. Вони представлені на рисунку 2.2.

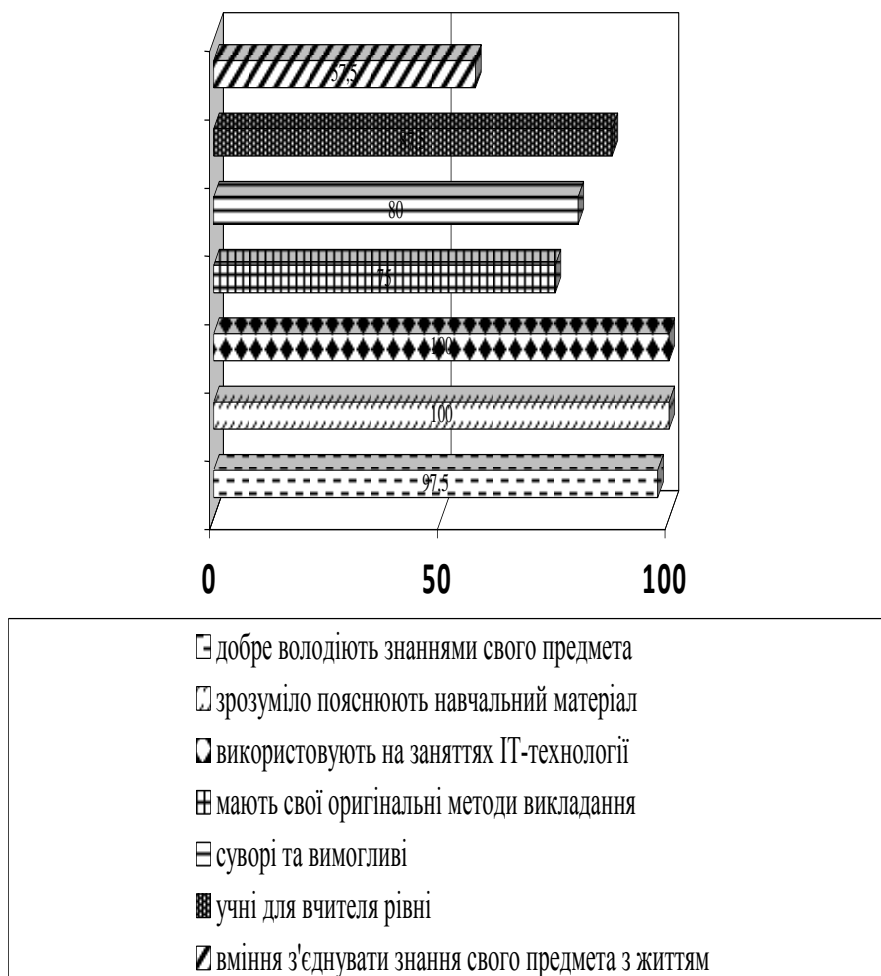

Рис. 2.2. Показники вимог, які студенти пред'являють до вчителів

Отже, можна зробити висновок, що студенти суворо оцінюють вчителя й пред'являють до нього більші вимоги. Це й гарне знання предмета, методики викладання, володіння тактом і ерудицією. Студенти більш вибірково ставляться до особистості вчителя. Це пов'язане з віковими психологічними особливостями. Студенти вже усвідомлюють значимість своїх знань для майбутньої професії. І у зв'язку із цим більш вимогливо ставляться до вчителя і його знань в області предмета, а також умінню доступно пояснювати матеріал. Тому найбільш важливим студенти вважають професійний компонент особистості вчителя. І саме з його починають оцінювати вчителя як особистість.

Метод письмового опитування.

Студентам були задані питання:

- чим визначається авторитет людини?
- що сприяє авторитетові вчителя серед оточуючих?
- що заважає вчителю здобувати авторитет?
- яких вчителів ви б хотіли мати: “з досвідом” або ”нового покоління”?

На питання (Чим визначається авторитет людини?) студенти відповіли, що це, по-перше, знання й компетентність особи (саме ці чинники визначають її авторитет у суспільстві) - цю тезу підтримала переважна більшість респондентів - 43 %; по-друге, порядність - за цей чинник висловилося 20 % опитаних. Це, так би мовити, основні підвалини, на яких базується, на думку студентів, авторитет людини. Наступними якостями названо: доброзичливість, успіхи в роботі (15 %), повага до інших (13 %), гарний характер (10 %) тощо (Рисунок 2.3.).

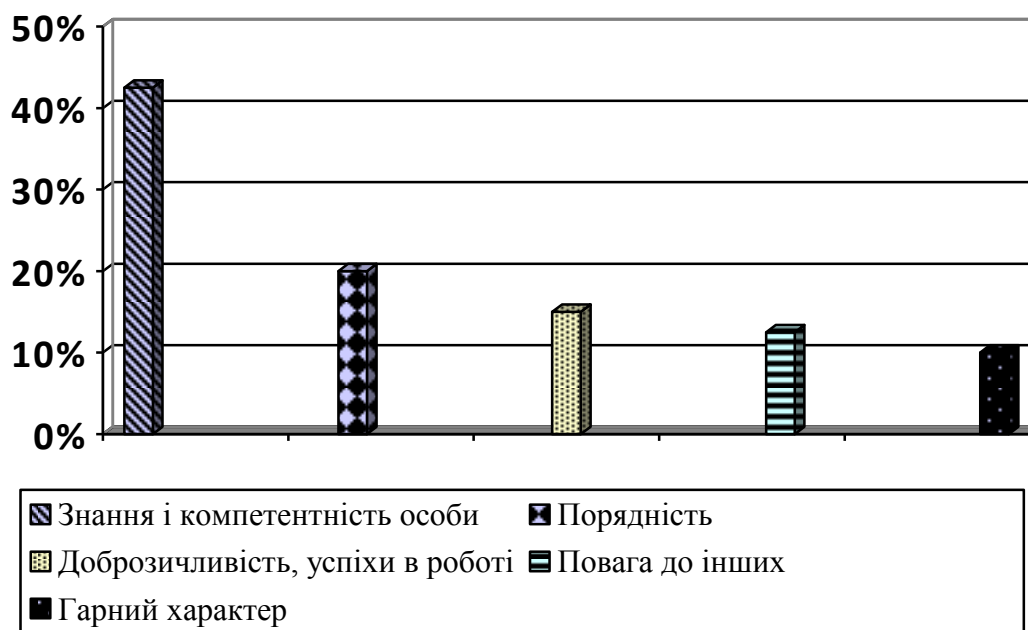

Рис. 2.3. Рейтинг чинників, які формують авторитет людини

Зазначимо, що набуття авторитету вчителем є досить складним і тривалим процесом. Поміж основних чинників, які сприяють формуванню авторитету вчителя, студенти називають повагу до інших людей (73 %), позитивні риси характеру (71 %), професійну компетентність (68 %). Менш

важливими вони вважають успіхи учнів (35 %), переконливі досягнення в роботі (32 %). У сприянні авторитету не останнє місце посідає здоровий соціально-психологічний клімат у колективі (29 %), де працює вчитель, вдало обрана професія (24 %). Найменш значущими чинниками студенти називають ділові зв'язки, добре здоров'я та високий авторитет колективу.

Таблиця 2.2

Чинники, що сприяють підвищенню авторитету вчителів серед найближчого оточення, %

№	Чинники	%
1.	Повага до інших людей	73
2.	Позитивні риси характеру	71
3.	Професійна компетентність	68
4.	Успіхи ваших учнів	35
5.	Переконливі досягнення в роботі	32
6.	Здоровий соціально-психологічний клімат у колективі	29
7.	Вдало обрана професія	24
8.	Гарна сім'я	20
9.	Справедлива оцінка вашої роботи керівництвом	19
10.	Особиста привабливість	14
11.	Яскраві здібності	8
12.	Ділові зв'язки	7
13.	Добре здоров'я	4
14.	Високий авторитет колективу у вашому місті	3

Дослідження дало можливість з'ясувати, які саме чинники заважають вчителям досягти бажаного рівня авторитету.

Над впливом кожного з перелічених чинників можна, звичайно, розмірковувати. Несподіванкою виявилось те, що «наявність ділових зв'язків»

студенти назвали серед найменш значущих чинників, тоді як серед чинників, що заважають досягти бажаного рівня авторитету, вони цей же чинник поставили на перше місце.

Таблиця 2.3

Чинники, що заважають піднесенню авторитету вчителя, %

Ранг	Чинники	%
1	Брак ділових зв'язків	30
2	Нездоровий соціально-психологічний клімат у колективі	28
3	Проблеми в сім'ї	25
4	Вади характеру	22
5	Слабке здоров'я	20
6,5	Низький рівень авторитету	17
6,5	Несправедлива оцінка діяльності керівництвом	17
8	Невиразні результати в роботі	15
9	Недостатня професійна компетентність	12
10	Недостатні здібності	10
11	Невдача учнів	8
12	Невдало обрана професія	8
13	Невміння (небажання) демонструвати свою увагу та повагу до інших людей	5
14	Особиста непривабливість	2

На питання про категорію вчителів, яких би хотіли мати студенти, вони відповіли, що звичайно «нового покоління», бо як свідчить опитування, молоді вчителі краще володіють знаннями ІТ-технологій, мають свої оригінальні методи викладання. Крім того у вчителів «нового покоління» краще розвинені такі особистісні якості як комунікабельність, мотиваційне схвалення учнів (Рисунок 2.4).

Рис. 2.4. Категорії вчителів, яких би хотіли мати студенти

Аналіз дослідження вчителів.

У дослідженні брало участь 30 вчителів шкіл зі стажем роботи до 5 років.

Тестування.

Використовувалася методика «Психологічний портрет вчителя» (Г.В. Резапкіна). Дана методика дозволяє побудувати «портрет» вчителя по наступних шкалах: пріоритетні цінності, психоемоційний стан, самооцінка, стиль викладання, рівень суб'єктивного контролю. Методика допомагає побачити психологічні причини професійних ускладнень перш, ніж вони стануть очевидні для учнів і колег, і прийняти рішення - мінятися самому, міняти роботу або залишити все, як є. Це – тільки початок роботи вчителя над собою. Продовженням може бути участь вчителя в тренінгах професійного й особистісного росту.

Інтерпретація результатів тесту:

1. Пріоритетні цінності. Професійно важливі якості вчителя - любов до дітей, прагнення зрозуміти й допомогти. Якщо спілкування з дітьми не є пріоритетною цінністю вчителя, йому не варто розраховувати на любов і довіру дітей, навіть якщо він прекрасно знає свій предмет і методику викладання.

При виборі відповіді більшість вчителів обрали першу відповідь (56,7%). Це говорить про гуманістичну спрямованість вчителя. Такому вчителеві близькі інтереси й проблеми учнів. В основі відносин лежить безумовне прийняття учня. Учні безпомилково відчують вчителя, готового відстоювати їхні інтереси, і платять йому довірою й любов'ю. На його уроках вони відчувають себе в безпеці й комфорті.

Другий варіант відповідей обрало 26,7% вчителів. Це говорить про особливу значимість для вчителя його відносин з колегами, про орієнтацію на їхню думку, що може свідчити про групову залежність, що нерідко пояснюється низькою самооцінкою. Вчителя мало цікавить внутрішній світ учня. У відносинах з таким вчителем учні тримають себе насторожено, напружено, не бачать у ньому союзника. Відносини в найкращому разі не носять особистісного забарвлення або пронизані почуттям недовіри й відчуження.

Третій варіант відповідей - 16,6% вчителів. Перевага третього варіанта говорить про "самодостатність" вчителя, концентрації на своїх переживаннях і проблемах. У відносинах з колегами й учнями переважає стриманість, відчуженість, що може бути викликана як особистісними особливостями, так і неблагополучним психоемоційним станом (уникання контактів, викликане втомою й нервовим виснаженням). Можливо, коло інтересів не вичерпується шкільними проблемами, є й інші можливості самореалізації. Нерідко в цьому випадку людина шукає опору в собі й поза школою.

2. Психоемоційний стан. Особливості поведінки й сприйняття вчителя багато в чому обумовлені станом його нервової системи. При інформаційних і емоційних перевантаженнях, характерних для роботи в школі, можливі порушення рухової й мовної поведінки вчителя, проблеми зі здоров'ям.

При опитуванні багато вчителів обрали третій варіант відповідей (80%). Це говорить про благополучний психоемоційний стан, що визначає ефективність роботи вчителя, дає можливість не втрачати самовладання в екстремальних ситуаціях і приймати вірні рішення. Емоційна стабільність,

передбачуваність і працездатність вчителя благотворно впливають на психологічний клімат у школі, якщо тільки за зовнішнім благополуччям і незворушністю не криються інші проблеми або людина з якихось причин не приховує щирий стан.

16,6% вчителів обрали другий варіант відповідей. Перевага другого варіанта або присутність всіх трьох варіантів відповідей дозволяє припустити нестабільність психоемоційного стану вчителя. Як правило, нестабільний психоемоційний стан визначається трьома факторами в різних їхніх сполученнях: природжена підвищена чутливість нервової системи; неблагополучний збіг обставин; особистісні особливості, що визначають неадекватну реакцію на них.

Тільки 3,4% вчителів зупинили свій вибір на першому варіанті відповідей. Перевага першого варіанта говорить про неблагополучний психоемоційний стан вчителя, що проявляється у вигляді гострої реакції на дратівні фактори; низької емоційної стійкості; тривожності; труднощі соціальної адаптації; психосоматична симптоматика; зниженні результати при дослідженні інтелекту. В окремих випадках перевага першого варіанта може бути спробою симуляції.

3. Самооцінка. Самооцінка, або само сприйняття - це оцінка людиною самого себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Уява вчителя про принципи викладання, вся його “ особиста педагогічна філософія ” багато в чому визначаються його самооцінкою.

Вчителі віддали перевагу першому варіанту відповідей (63,3%). Це говорить про позитивне само сприйняття, властивому людині, повною мірою реалізуючому свої можливості. Вчителям, що володіють позитивним само сприйняттям, легко створювати на уроці атмосферу живого спілкування, вступаючи з учнями в тісні контакти й роблячи їм психологічну підтримку. Вони довіряють людям і чекають від них дружельюбності, а не ворожості; учня завжди сприймають як особистість, що заслуговує поваги. Завдяки таким вчителям стає можливим особистісний розвиток школярів.

26,7% вчителів віддали перевагу другому варіанту відповідей. Перевага другого варіанта, а також наявність всіх трьох варіантів відповідей говорить про нестійку самооцінку, що може мінятися залежно від ситуації. При вдалому збігу обставин людина з нестійкою самооцінкою випробовує емоційний і творчий підйом. У ці моменти вчитель перетворюється: він розкутий, упевнений у собі, у нього все виходить. Зниження самооцінки в “смузі невдач” негативно впливає на ефективність взаємодії з навколишніми, затруднюючи рішення професійних і життєвих проблем.

Перевага третього варіанта свідчить про негативне само сприйняття (10% вчителів). Такій людині важко вступати у вільне спілкування з іншими. Йому властиво принижувати значення особистості іншої людини точно так само, як і своєї, тому він прагне підвищити свою самооцінку, нерідко за рахунок учнів. Перехід на неформальний стиль викладання, що вимагає від нього великої інтелектуальної, емоційної й моральної напруги, оголює уразливі місця, створює загрозу внутрішньої погодженості вчителя.

4. Стиль викладання. На формування стилю впливає цілий ряд факторів: особистісні особливості, життєві установки, досвід. Стиль викладання може сприяти ефективності роботи вчителя або ускладнювати виконання вчителем своїх професійних обов'язків.

При опитуванні у вчителів переважає перший варіант відповідей (66,7%). Це говорить про демократичний стиль вчителя. Вчитель залучає учнів до прийняття рішень, прислухається до їхньої думки, заохочує самостійність суджень, враховує не тільки успішність, але й особистісні якості учнів. Основні методи впливу: спонукання, рада, прохання. Задоволеність своєю професією, гнучкість, високий ступінь прийняття себе й інших, відкритість і природність у спілкуванні, доброзичливий настрій, що сприяє ефективності навчання.

26,7% вчителів обрали третій варіант відповідей. Перевага третього варіанта говорить про авторитарні тенденції. Вчитель використовує свої права, незважаючи на думку дітей і вимоги ситуації. Головні методи впливу - наказ, повчання. Для такого вчителя характерна низька задоволеність професією, хоча

він може мати репутацію «сильного педагога». Але на його уроках діти почувають себе незатишно, втрачають активність і самостійність, їхня самооцінка падає. Можливі конфліктні ситуації. Авторитарний стиль у чистому виді являє собою стресову виховну стратегію.

Перевага другого варіанта відповіді (6,6%) указує на риси ліберального, стилю. Такий вчитель іде від прийняття рішень, передаючи ініціативу учням, колегам, батькам. Організацію й контроль діяльності учнів здійснює без системи, проявляє нерішучість і коливання, випробовує почуття залежності від учнів. Для цих людей характерна низька самооцінка, почуття тривоги й непевності в собі, низький життєвий тонус, незадоволеність своєю роботою.

5. Рівень суб'єктивного контролю. Рівень суб'єктивного контролю показує, яку міру відповідальності за наші відносини з людьми й факти нашого життя ми готові взяти на себе. Професія вчителя вимагає готовності відповідати за іншу людину, іноді ціною свого щиросердечного комфорту й особистого часу.

Перевага у відповідях вчителів першого варіанта (73,4%) говорить про високий рівень суб'єктивного контролю. Люди з високим рівнем суб'єктивного контролю приймають на себе відповідальність за все, що відбувається в їхньому житті, пояснюючи це своїм характером і вчинками, а не зовнішніми обставинами (допомога або перешкоди з боку інших людей і обставин). Такі люди не схильні підкорятися тиску інших людей, гостро реагують на зазіхання на особисту волю, мають високу пошукову активність і впевненість у собі.

16,6% - обрали другий варіант відповідей. . Наявність рівною мірою всіх трьох варіантів або перевага другого говорить про недостатню сформованість відповідальності за сформовані відносини й обставини свого життя.

Перевага третього варіанта у відповідях (10%) говорить про знижений рівень суб'єктивного контролю. Люди з низьким рівнем суб'єктивного контролю схильні приписувати відповідальність за події свого життя, як щасливі, так і нещасні, іншим людям, випадку, долі. Існує пряма залежність між рівнем суб'єктивного контролю вчителя й ступенем його задоволеності

своєю професійною діяльністю. Вчителі, що мають низький рівень суб'єктивного контролю, більше інших схильні феномену «згорання».

Дані цього тестування представлені на рисунку 2.5.

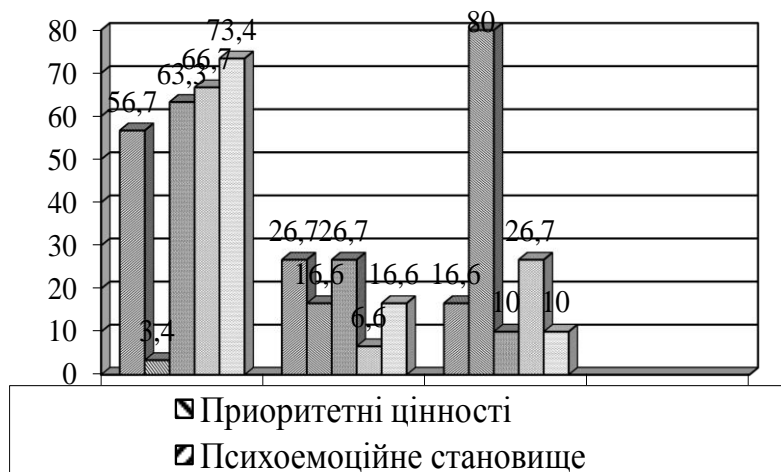

Рис. 2.5. Результати методики «Психологічний портрет вчителя»

Метод ранжування. Використовуючи метод ранжування, були одержані результати, які відзначимо на рисунку 2.6.

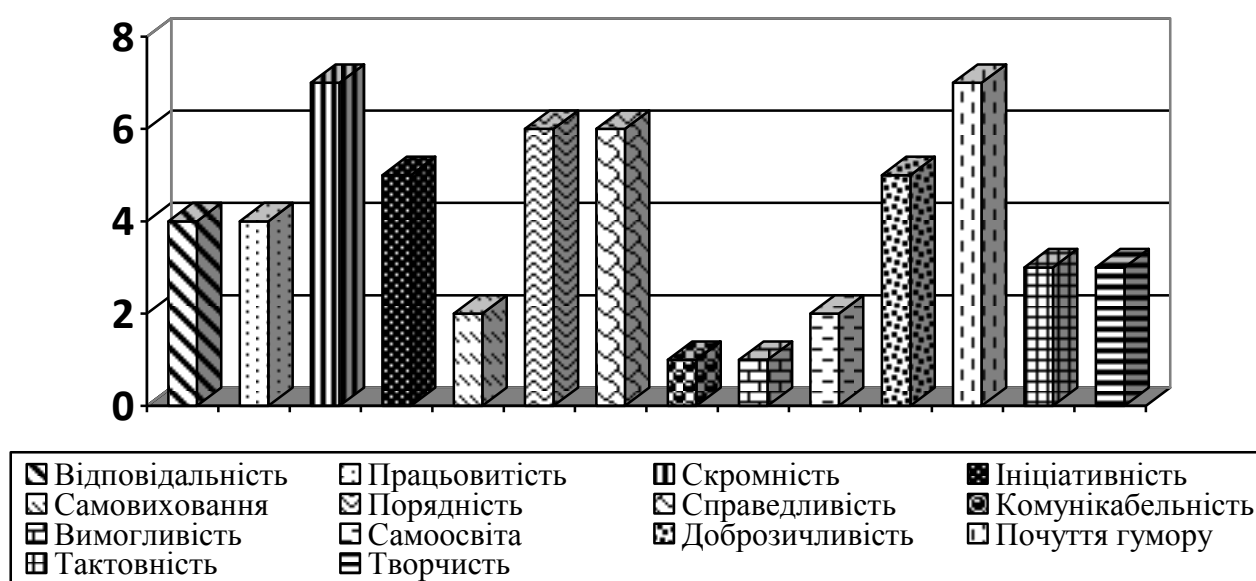

Рис. 2.6. Результати методу ранжування

Отже, для молодих вчителів на перше місце виступили такі якості як вимогливість і комунікабельність. Крім цього, вчителі відзначили одним з головних такі якості як самоосвіта й самовиховання, а також творчість. Це говорить про те, що вчитель повинен багато часу приділяти своїй самоосвіті й самовихованню, що надалі й визначає їхню творчість на уроках.

Таким чином, можна зробити висновок, що для молодих вчителів головною якістю є комунікабельність, тобто здатність, схильність до спілкування, комунікації, встановленню контактів і зв'язків, психологічна сумісність, товарицькість. Також, необхідно відзначити, що таку якість як скромність всі вчителі поставили на останнє місце.

Метод письмового опитування.

Вчителям були задані наступні питання:

- наскільки ви задоволені своєю роботою?
- хто є авторитетом особисто для вас - вчителя?

Одним із перших запитань, запропонованих вчителям, було запитання про особисту задоволеність своєю роботою. Досить велика частка (64 %) задоволена нею. Тих, хто частково задоволений, дослідження виявило (27 %), тоді як частка незадоволених становила 9 %.

Деякі вчителі не мають цілісного відчуття задоволеності від того, що роблять. А це, в свою чергу, може свідчити про наявність внутрішнього особистісного конфлікту, вибір професії не за покликанням, низьку оплату праці, нездоровий соціально-психологічний клімат у колективі, поганий стан здоров'я тощо.

Наступним питанням було: Хто є авторитетом особисто для вас?

Підтвердилося загальновідоме твердження, і для вчителів у тому числі, що найбільш незаперечним авторитетом для більшості людей є батьки. Не менш цікаво, що величезний вплив на формування особистості вчителів мають їхні друзі. Останні місця в рейтинговому переліку дісталися літературним героям і сусідам (Рисунок 2.7.).

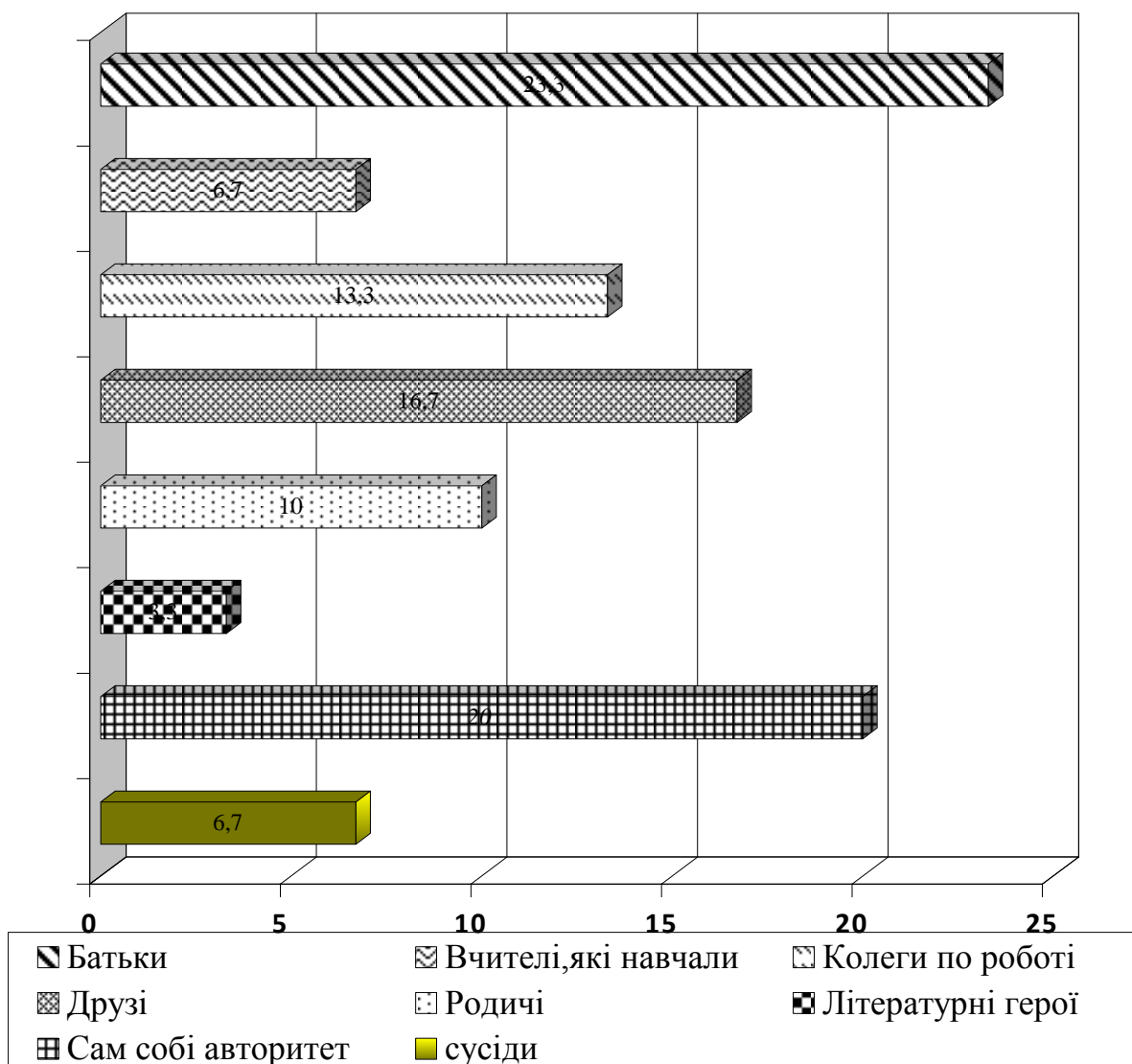

Рис. 2.7. Рейтинг визначення авторитету особисто для себе

Життєвий досвід, спілкування з учителями свідчить, що авторитет вчителя був і є віддзеркаленням його професіоналізму, моральності, громадянської позиції. Прислухаймося до думки Р. Ролана: авторитет не можна набути раз і назавжди. Авторитет досягається щоденно.

Щодо резервів відродження високого авторитету вчителя, то до них можна віднести, зокрема, його самосвідомість, самоповагу, подолання комплексів меншовартості, страху перед керівниками-управлінцями, вміння захищати свою гідність. До резервів нарощування професіоналізму, який становитиме фундамент, основу авторитету, можна віднести й самоосвіту,

вивчення найкращого вітчизняного та зарубіжного досвіду; належну інформаційну культуру; ознайомлення з існуючими й створення власних новітніх технологій навчання та виховання учнів; оволодіння іноземною мовою.

Вчитель має бути готовим до своєї ролі. Вчити молодь жити між людьми, створити в класі атмосферу пошуку істини, діалогу, толерантності. Щоб, крім усього іншого, діти навчалися чути одне одного, домовлятися, іти на розумні компроміси тощо.

Вчитель має вчитися протягом усього життя, формувати у своїх учнів розуміння необхідності саморозвитку, самовдосконалення, неперервності навчання. Цього потребує наш час.

Отже, зробимо висновок. Студенти виділяють найбільш важливий професійний компонент педагогічного авторитету, хоча надають і не малу значимість особистісному компоненту. Це відбувається тому, що студенти усвідомлюють потребу в гарних знаннях для подальшої професійної діяльності. І тому їм важливо, щоб вчитель знав свій предмет і вмів доступно пояснювати. Вчителі вважають значимим як особистісний, так і професійний компоненти педагогічного авторитету. Ми також вважаємо, що ці два компоненти необхідні авторитетному педагогові. І тільки при їхньому сполученні можна заслужити свій справжній авторитет.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного теоретичного аналізу педагогічної та психологічної літератури встановлено.

Авторитет – загально визнане значення людини, його вплив на людей, підтримку його ідеї й діяльності суспільною думкою, прояв поваги, довіри до нього, навіть віри в нього: у його розум, волю, моральність, здатність створити благо, віддати всі сили спільній справі.

Авторитет вчителя – це, насамперед, засіб виховного впливу на учня. Авторитетної особистості приписується компетентність і в інших галузях. Відбувається як би іррадіація авторитету. Авторитет вчителя – це складний феномен, що якісно характеризує систему відносин до педагога. Відносини учнів до авторитетного педагога позитивно емоційно забарвлені й насичені. І чим вище цей авторитет, чим важливіше для учнів предмет, основи яких викладає вчитель, тим справедливіше здаються його вимоги, зауваження й тим вагомніше кожне його слово.

Авторитет вчителя поділяється на справжній і помилковий. Справжній – один, помилкових – безліч різновидів.

Під помилковим авторитетом розуміється таке відношення вихованців (учнів) до вихователя (вчителя), що спонукає їх бути споживачами готового досвіду, пасивними або активними.

Справжній же авторитет – це таке відношення учнів до вчителя, що спонукає учнів бути увесь час молодшими товаришами вчителеві, тобто брати участь разом з ним і під їхнім керівництвом у турботі про поліпшення життя.

Суть педагогічного авторитету в постійному розвитку педагогом у собі цивільній, творчій, людській особистості, справжній духовності й інтелігентності. Нами було визначено наступні компоненти педагогічного авторитету: професійний компонент; особистісний компонент; соціальний компонент; рольовий компонент.

Виділяють три рівні значимості педагога для учня: «джерело інформації», «референтна особистість», «авторитетна особистість». Ці позиції з одного боку, є вузловими крапками кількісного росту значимості вчителя для учня, а з іншого боку – рубіжами, що позначають якісно різні рівні, міжособистісної переваги в шкільному колективі.

Найважливішими умовами формування педагогічного авторитету є: висока моральність, духовна цілісність і переконаність, ерудиція й інтелектуальна розвиненість, людська привабливість.

Формування авторитету вчителя – це «складний, розгорнутий у часі процес, що відбувається в умовах спільної діяльності вчителя та учнів». У формуванні педагогічного авторитету можна виділити дві умови: 1) правильний вибір професії, 2) оволодіння педагогічною майстерністю: у навчальному закладі; або самовиховання, самоосвіта (курси підвищення кваліфікації).

Експериментальна частина роботи здійснювалася на базі Запорізького національного університету та на базі шкіл. У дослідженні брали участь 40 студентів п'ятих курсів різних спеціальностей і 30 вчителів зі стажем роботи до 5-ті років.

Аналіз одержаних результатів показав, що студенти суворо оцінюють вчителя й пред'являють до нього більші вимоги. Це й гарне знання предмета, методики викладання, володіння тактом і ерудицією. Студенти більш вибірково ставляться до особистості вчителя. Це пов'язане з віковими психологічними особливостями. Студенти вже усвідомлюють значимість своїх знань для майбутньої професії. І у зв'язку із цим більш вимогливо ставляться до вчителя і його знань в області предмета, а також умінню доступно пояснювати матеріал. Тому найбільш важливим студенти вважають професійний компонент педагогічного авторитету вчителя. І саме з його починають оцінювати вчителя як особистість.

Для молодих вчителів головною якістю вчителя є комунікабельність, тобто здатність, схильність до спілкування, комунікації, встановленню контактів і зв'язків, психологічна сумісність, товариськість. Також, необхідно

відзначити, що таку якість як скромність всі вчителі поставили на останнє місце. Вчителі вважають значимим як особистісний, так і професійний компоненти педагогічного авторитету вчителя.

Таким чином, гіпотеза про те, що компоненти, які складають зміст педагогічного авторитету вчителя, залежать від його професійної спрямованості, педагогічного досвіду й вікових особливостей підтвердилась.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология : учеб. пособ. для студ. вузов. 4-е изд. стереотип. Москва : ИЦ «Академия», 1999. 672 с.
2. Авагимян Р.А. Психологические особенности и структура педагогического авторитета преподавателя вуза : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07. Ереван, 1984. 178 с.
3. Андрианов М. Невербальная коммуникация. *Вопросы психологии*. 1999. № 6. С. 89-100.
4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підруч. для студ., аспірантів та мол. викладачів вищ. навч. закл.. Київ : Либідь, 1998. 560 с.
5. Аминов Н. А. Социальный интеллект и социальная компетенция в подготовке социальных работников. *Социальная работа*. Москва, 1992. Вып. 5. С. 37-46.
6. Андриади И. П. Истоки становления авторитета учителя. *Школа и производство*. 2001. № 8. С. 2.
7. Андриади И. П. Основы педагогического мастерства. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 156 с.
8. Барбина Е .С. Формирование педагогического мастерства учителя в системе непрерывного педагогического образования. Киев : Вища школа, 1997. 153 с.
9. Бадмаев Б. Ц. Психология в работе учителя: в 2 кн. Москва : Владос, 2000. Кн. 1. 240 с.
10. Березняк Е. Авторитет учителя: из чего он складывается. *Учитель*. 1997. № 3. С.6.
11. Богданов В. Авторитет як предмет соціально-філософського аналізу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 1997. 16 с.
12. Большая российская энциклопедия : в 2 т. Москва : Наука, 1993. Т. 1. 736 с.

13. Большая советская энциклопедия 1969-1978 : в 30 т. / глав. ред. академик А. М. Прохоров. URL: <http://bse.sci-lib.com>.
14. Бондаренко Б. І. Особистий авторитет керівника. Харків : Знання, 1997. 248 с.
15. Булатова О. Имидж педагога – мода или необходимость? *Директор школы*. 2003. № 2. С. 74.
16. Васянович Г. П. Педагогічна етика : посібник. Львів : Норма, 2005. 344 с.
17. Вачаева В. Б. Культура речи учителя. Москва : Издательский дом «Первое сентября», 2003. 117 с.
18. Вашкевич С. Педагогічна майстерність вчителя. *Освіта*. 2000. № 3. С. 24-28.
19. Гоноболин Ф. Н. Психологический анализ педагогических способностей. *Способности и интересы*. Москва, 1962. 245 с.
20. Добрускин М. Социально-психологический портрет преподавателя. *СОЦИС*. 1995. № 9. С. 137-141.
21. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя. Москва : Просвещение, 1989. 189 с.
22. Есарева З. Ф. Особенности деятельности преподавателя. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1974. 112 с.
23. Завірюха Л. А. Авторитет викладача ВНЗ як його професійна якість. Педагогічна газета. Київ , 2004. № 8 (121). С. 33-35.
24. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя. Москва : Педагогика, 1987. 159 с.
25. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. пособие. Ростов на Дону : Изд-во «Феникс», 1997. 480 с.
26. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства. Москва : Просвещение, 1989. 512 с.
27. Климов Е. А. Как выбрать профессию. Москва : Просвещение, 1990. 159 с.
28. Ковалёв А. Г. Авторитет руководителя коллектива. *Коллектив и социально-психологические проблемы руководства*. Москва : Дело, 1978. С. 228.

29. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека. Москва : Просвещение, 1990. 120 с.
30. Козлов И. Ф. Педагогический опыт А. С. Макаренко. Москва : Просвещение, 1988. 189 с.
31. Кондратьев М. Ю. Взаимосвязь авторитета личности и авторитета роли учителя. *Вопросы психологии*. 1987. № 2. С. 99.
32. Кондратьев М. Ю. Слагаемые авторитета. Москва : Знания, 1988. 80 с.
33. Кочергина Г. Личность учителя. *Учитель*. 2005. № 3. С. 72.
34. Криксунова И. Создай свой имидж. Москва : Изд-во «Лань», 1997. 171 с.
35. Крупская Н. К. Педагогические сочинения : в 10 т. Москва : Наука, 1959. Т.3. 584 с.
36. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности педагога и мастера производственного обучения. Москва : Высшая школа, 1990. 119 с.
37. Левитов Н. Д. К психологии формирования авторитета учителя. *Хрестоматия по педагогической психологии*. Москва : Прогресс, 1995. С. 258 –275.
38. Леонтьев А. А. Психология общения. Москва : Смысл, 1999. 351 с.
39. Линенко А. Ф. Готовність майбутнього вчителя до педагогічної діяльності. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 1. С. 125-132.
40. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навчальний посібник. 2-е вид., випр. і доп. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.
41. Ляшенко В. А. Психологический климат педколлектива и молодой специалист. *Школа*. 2002. № 2. С. 32.
42. Макаренко А. С. О воспитании. Москва : Школьная пресса, 2003. 192 с.
43. Макаренко А. С. Сочинения. Москва : Академия педагогических наук РСФСР, 1957. 3952 с.
44. Маркова А. К. Психология труда учителя. Москва : Просвещение, 1991. 264 с.
45. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал. Москва : Дело, 1994. 216 с.

46. Мудрик А. В. Учитель: Мастерство и вдохновение. Москва : Просвещение, 1986. 187 с.
47. Ніколаєску І. О. Імідж як презентаційна складова особистісних проявів соціального педагога. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2007. № 3. С. 88-92.
48. Новокшенова М. Имидж педагога: знания, опыт, мастерство. *Учитель*. 2005. № 3. С. 65-69.
49. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : Изд-во «Азъ», 1992. С. 42.
50. О значении авторитета в воспитании. История педагогики в России : хрестоматия / сост. С. Ф. Егоров. Москва : Академия, 2002. 400 с.
51. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2009. 472 с.
52. Основы педагогического мастерства / под ред. И. А. Зязюна. Москва : Просвещение, 1989. 302 с.
53. Педагогічна майстерність / за ред. І. А. Зязюна. Київ : Наукова думка, 1997. 342 с.
54. Педагогическая энциклопедия: в 4 т. / под ред. И. А. Каирова. Москва : Наука, 1968. Т.4. 425 с.
55. Педагогический словарь / под ред. И. М. Кантора. Москва : Изд-во Академии педагогических наук, 1960. 445 с.
56. Петрова Е. А. Жесты в педагогическом процессе : учеб. пособ. Москва : Московское городское педагогическое общество, 1998. 471 с.
57. Петровский А. В., Шпалинский В. В. Социальная психология коллектива : учебное пособие для студентов пед. институтов. Москва : Просвещение, 1978. 176 с.
58. Пехота О. М. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 4. С. 106-113.
59. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс. Москва : Просвещение, 1998. 467 с.

60. Рыданова И. И. Основы педагогики общения. Москва : Педагогика, 1998. 344 с.
61. Самуйленков Д. Ф. Мастерство, педагогический такт и авторитет учителя. Смоленск: СКИ, 1961. 213 с.
62. Сахаров В. Ф., Сазонов А. Д. Профессиональная ориентация школьников. Москва : Просвещение, 1982. 192 с.
63. Селезньов В. Соціальне завдання педагога. *Радянська школа*. 1985. № 4. С. 71.
64. Скок Г. Б., Салкова О. В. Совершенствование коммуникативных умений преподавателя. *Советская педагогика*. 1990. № 5. С.101-103.
65. Сластёнин В. А. Профессиональная культура учителя. Москва : Школа Пресс, 1995. 212 с.
66. Словник практичного психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск : Харвест, 1998. 800 с .
67. Социально-педагогический словарь / сост.: М. Н. Бурмистрова и др. Саратов : ИЦ «Наука», 2007. 116 с.
68. Сперанська-Скарга М. А. Формування професійно-педагогічного іміджу майбутніх учителів філологічних спеціальностей у позанавчальній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2011. 20 с.
69. Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения / Под ред. Г. Н. Складчиковой. Институт лингвистических исследований РАН. СПб.: Фолио-Пресс, 1998. 704 с.
70. Ушакова Н. В., Стрижова А. Ф. Имиджологи я: учебное пособие. Москва : Дашков и К, 2009. 280 с.
71. Ушинский К. Д. Избранное педагогические сочинения. Москва : Просвещение, 1963. 244 с.
72. Яковлев С. Имидж учителя: каким ему быть? *Учитель*. 1999. № 1. С. 64-70.

Додаток А

Анкета «Вчитель очима громадськості»

1. Чи володіють змістом свого предмета вчителі Вашої школи?
2. Чи повинен вчитель уміти відповісти на будь-яке питання учня по предмету, що вивчається?
3. Чи вміють вчителі Вашої школи пояснювати навчальний матеріал?
4. Чи повинен вчитель використовувати на уроках ІТ-Технології?
5. Чи повинні бути в кожного вчителя свої оригінальні методи викладання?
6. Чи вважаєте Ви необхідним уміння вчителя з'єднувати предмет, що викладається із ситуаціями з життя, майбутньою професією, конкретним застосуванням їх на практиці?
7. Чи повинен вчитель демонструвати свою точку зору в питаннях політики, економіки, релігії, громадському житті?
8. Чи повинен бути вчитель суворим і вимогливим до учня?
9. Чи повинні бути всі діти для вчителя рівні?
10. Чи має право вчитель проявляти на роботі всі риси свого характеру, у тому числі й негативні?
11. Чи повинен вчитель намагатися сподобатися учням?
12. Чи повинен вчитель бути прикладом для учнів у веденні здорового способу життя?